

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки

Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:
«Ляхівецький ключ у XVIII ст.»

Виконав:

студент 2 курсу, групи МІ-21
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
«Історія та археологія»

Бабоян Георгій Сержикович

Керівник - кандидат історичних наук, доцент Близняк Микола Богданович

Рецензент - доктор історичних наук, професор Кулаковський Петро
Михайлович

Робота допущена до захисту
(протокол № ___ засідання кафедри історії від _____ 2023 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2023

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Загальні тенденції розвитку Ляхівецького ключа	7
Розділ 2. Населення регіону	23
Розділ 3. Економічний розвиток	40
Висновок	74
Список використаних джерел та літератури	77
Додатки	82

Вступ. Актуальність дослідження. Ляхівецький ключ належав до типових адміністративних регіонів Кременецького повіту Волинського воєводства Речі Посполитої. Протягом XVIII ст. маєтки належали шляхетському роду Яблоновських, що намагалися відновити стан тамтешніх поселень. Населення ключа пережило за те століття жахи Північної війни 1700 – 1721 рр., гайдамацькі повстання, Коліївщину 1768 – 1769 рр. Унаслідок останнього поділу Речі Посполитої ці землі потрапили до складу Волинської губернії Російської імперії. На фоні цих подій життя не стояло на місці та продовжувалося у Ляхівецькому князівстві. Важливо наголосити на тому, що немалий вклад у розвиток князівства вклали князь Юзеф-Олександр та його діти Август-Доброгост і Теофілія Яблоновські (їх діяльність більше зафіксована у документах, аніж інших дідичів). Представники династії Яблоновських відносилися до одного із польських аристократичних родів свого часу, а окремі його представники наполегливо заявляли власні амбіції на здобуття королівського престолу.

Дослідження соціально-економічних аспектів розвитку Ляхівецького ключа у XVIII ст. має суспільний характер, що розширить уже наявний комплекс досліджень, що стосується даного краю. Даним питанням, у вузькому розумінні, переважно займалися місцеві історики регіонального рівня, а їх порівняно скромний внесок вимагає розширення та доповнення. Вони згадують у своїх працях меншою чи більшою мірою, питання заданої теми в контексті своїх наукових досліджень. Стане корисним для жителів колишнього Ляхівецького ключа, що забажають дізнатися більше про свій край. Розвиток ключа залежав від особистої активності власника та політики уряду. Місто Ляхівці хоч і було центром ключа, проте мало аграрний характер. Торгівля мали вихід на міжнародні ринки, продавали в основному збіжжя та рибу, продукція місцевих ремісників реалізовувалася на місці. Робота буде включати в себе розгляд умов при яких відбувався розвиток ключа, соціально-економічний аспект, а також розвиток міського життя.

Історія вивчення теми. Піонером у вивченні минулого центру ключа був священик – краєзнавець Аполлон Сендульський (1830-1882 рр.), який вивчав релігійний аспект міста. Тією ж темою займався наступний дослідник церковної старовини Микола Теодорович (1856-1917 рр.), він у своєму дослідженні використав дані із «Географічного словника Польського королівства». Матеріали із соціально-економічної проблематики міста містяться у праці дослідника Олексія Барановича (1882-1961 рр.). Додаткові дані є у відповідному томі «Історії міст і сіл УРСР». Також існує серія публікацій Т. Брянцевої про міста Правобережної України наприкінці XVIII ст. Матеріали із соціально-економічної проблематики міста містяться у працях дослідника Олексія Барановича. Великий обсяг роботи здійснив Микола Близняк, що розглянув різні сторони життя ключа, його адміністративного центру, містечка Корниці та села Унієва. Вивченням минуло займалися і місцеві краєзнавці, як от І. П. Кадук, Б. Г. Огороднік та О. С. Романюк. Загальний фон справ викладений у книгах Нормана Дейвіса та у навчальному посібнику з історії Волині. Розвиток міст, економічних зв'язків, торгівлі та господарства у Новий час описав у своєму тритомнику Фернан Бродель.

Мета дослідження є аналіз соціально-економічних процесів на теренах Ляхівецького ключа у XVIII ст. використовуючи опрацьовані джерела та літературу.

Завдання дослідження:

- з'ясувати загальні умови розвитку ключа у XVIII ст.;
- дослідити демографію (чисельність, соціальну структуру, національний аспект тощо);
- вивчити розвиток міст, рівень урбанізації, висвітлити цехове життя та охарактеризувати рівень ремісництва. Виявити торгівельні зв'язки та визначити господарський стан краю;

Об'єкт дослідження соціально-економічний розвиток українських воєводств Речі Посполитої у XVIII ст.

Предмет дослідження – соціальні, економічні, політичні, демографічні та урбанізаційні чинники розвитку Ляхівецького ключа у Волинському воєводстві.

Географічні та хронологічні рамки дослідження роботи охоплюють межі Ляхівецького ключа у XVIII ст. Нижньою хронологічною межею є остання чверть XVII ст., коли Ляхівецька волость остаточно сформулювалася і стала основою для створення однойменного ключа. Верхня межа відповідає даті останнього поділу Речі Посполитої – 1795 р.

Методологічною основою роботи є загальні наукові принципи такі, як історизм та об'єктивність, системний підхід до вивчення сфер життя їх взаємозв'язок. Загальнонауковий аналіз, порівняльно-історичний, проблемо-тематичний та історико-хронологічний методи.

Джерельна база дослідження. Корисними джерелами в контексті теми є документи описово – статистичного характеру. Є низка важливих джерел, що збереглися до нашого часу, які стосуються м. Ляхівці, здебільшого це документи описово-статистичного характеру. Головними із них є інвентарі Ляхівецького ключа 1780-х років, опис Острозького повіту Волинської губернії 1798 р., документи про надання окремим особам прав вільних міщан та матеріали генерального подимного за 1775 р. Також у списку є ego – документ - щоденник останнього польського короля: *Dziennik Podróży Króla Jęgomósci Stanisława Augusta Na Ukrainę i do innych Ziem Koronnych Roku 1787. Dnia 23. Lutego Rozpoczętey, a Dnia 22. Lipca Zakończoney. Warszawa, 1788. 310 s.* Більша частина джерел знаходяться у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, а також у Центральному державному історичному архіві у місті Києві частина з яких опублікована: ЦДІАК України. Ф.10. Житомирський земський суд. Оп.1. Од. 3б. 76; ЦДІАК України. Ф.10. Житомирський земський суд. Оп. 1. Од. 3б. 77; ЛНБ ім. В. Стефаника. Ф. 5 Оссолінські. Оп. 1. Спр. 494. З тарифу комісії Скарбової коронної року 1775 р. виписано; ЦДІАК. Ф. 10. Житомирський земський суд. Оп.1, Од. 3б. 78, Арк. 30-39 [Miasteczko Kornica]; ЦДІАК. Ф. 10. Житомирський земський суд. Оп. 1. Од. 3б. 76. Арк. 34-42 [Miasteczko Kornica]. Велика кількість джерел опублікована у збірці – Історія

Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів / За ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. 755 с.

Про перебіг подій Північної війни та гайдамацького руху свідчать документи із багатотомного видання АЮЗР: АЮЗР. Київ. 1868. Ч.3. Т. II.: Акты о козаках (1679-1716), 6. АЮЗР. Київ, 1890. Ч. 5. Т. II.: Акты о городах (1432-1798), АЮЗР. Київ. 1876. Ч.3. Т.III: Акты о гайдамаках (1700-1768). Про стан церкви є інформація у двох томах того ж видання, а саме: АЮЗР. Київ 1871, Ч.1 Т.III.: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVII ст., АЮЗР. Київ 1871. Ч.1 Т.IV.: Акты об униии и состоянии православной церкви с половины XVII века, АЮЗР. Київ, 1872. Ч.1. Т.V.: [Акты об униии и состоянии православной церкви с половины XVII века] : Т. V: Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриархату (1620-1694 г.).

Сукупність усіх джерел дає нам доступ до великого пласту інформації, що дозволяє висвітлити тему наукової роботи.

Структура магістерської роботи є наступною: робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

Розділ 1.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЯХІВЕЦЬКОГО КЛЮЧА

Перед тим як перейти до опису Ляхівецького ключа у відведений період рахую за потрібним зробити короткий огляд розвитку досліджуваної території у попередні періоди. Після, перейдемо до розгляду становлення ключа, його власників, природніх та географічних аспектів, поширення унії та розвитку православної церкви.

Місто Ляхівці, центр ключа, лежить в долині р. Горині (притока Прип'яті, бас. Дніпра), яка творить тут великий став. Поселення прилягало до цього ставку з південного боку, а з північного його оточувала піднесена площина, що власне становила протилежний беріг річки Горинь. Перша згадка про місто походить з 1430 р., коли воно належало князеві Льву Свидригайлу. В 1441 р. Великий князь Литовський Казимир дарує у вічне володіння Ляхівці і ще низку поселень, своєму слuzі шляхтичу Денисці Мукосієвичу за вірну службу. У цій же жалованій грамоті зазначається, що до дарованих сіл також належать ниви, сіножатті, пасіки, стави і ставища, річки з бобровими ловищами, діброви, а також бортні землі¹. Близько 1520 р. польський король і великий кн. Литовський Сигізмунд I Старий вручає ряд подарунків, серед яких було і м. Ляхівці (тоді ще селище), своїй дружині Боні Сфорці, а та в свою чергу дарує поселення Дашку Каленковичу, дочка якого одружилася 1538 р. з Яковом Синютою. Таким чином ця територія опинилася в руках роду Синют, яким на Волині належало біля 100 сіл і 15 містечок. За їх правління містечко отримало від польського короля Стефана Баторія привілей на магдебурзьке право у 1583 р. Привілей значно вплинув на економічне життя краю у позитивному плані. В центральній частині міста утворюється торговий вузол, що об'єднував крамниці, пекарні, заїжджі двори, шинки, ярмарки проходили на широкій площі. Таке розташування економічних кластерів зберіглося аж до XVIII ст. Активно велася торгівля, купці приїжджають як з Корони Польської, так і з прилеглих міст, як Острог та Базалія.

---

¹ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 14-15

Саме економічна активність у цей час дозволяє краю виділитися у окрему адміністративно-фінансову одиницю. Місто Ляхівці стає центром волості, що потім стане основою для формування «ключа» у XVIII ст., звільняється від королівського контролю, а також від ряду феодальних повинностей. Наприкінці XVI ст. у місті регулярно проводяться торги та ярмарки, розвивається міжнародна торгівля між Москвою, Річчю Посполитою, Османською імперією та Молдовою. Розвивається інфраструктура, удосконалюються шляхи через р. Горинь біля Гайдуцької (Мокрої) Волі з Базалією, через с. Жижниківці і далі на окіп та Заслав. Пожвавлюється рух між Ляхівцями та Острогом через Корницю, а також Кременцем через Ямпіль.

В результаті покращилося і демографічне становище міста та краю. До прикладу, за даними реєстрів XVII ст. у 1636 р. в Ляхівцях подимне на користь держави сплачували 335 господарств, за розрахунками це близько 2 – 2,5 тисяч осіб. У 1616 р. Аврам Сенюта намагався закласти ще одне місто на місці села Тихомель для чого виклопотав у короля Сигізмунда III привілей. Грамота від 2 червня 1616 р. надавала жителям села Саксонське і Магдебурзьке право, встановлювалися торги кожен четвер, а великі ярмарки чотири рази у рік: в неділю після Воскресіння Господнього, 1 вересня, 8 листопада і 6 грудня. Також для пришвидшення процесу утворення міста селяни були звільнені на 15 років від сплати податків торгового, мостового, гребельного, за виключенням митного, а також у 1618 р. було дозволено збирати на користь міста мостовий податок². Задум по утворенню міста не увінчався успіхом із-за козацьких повстань та татарських набігів, проте почав підійматися сусідній Янушпіль, який до цього був лише городищем Тихомля, а потім після його занепаду переріс у містечко³. У XVIII ст. Янушпіль стане центром Ямпільського ключа, і одним із володінь Яблонівських.

² Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 27

³ Романюк О. Білогірщина під владою Речі Посполитої. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: 3б. наук, праць за матеріалами міжнародн. наук. конф. (23-24 червня 1999 р.)*. Хмельницький, 1999. С. 100 – 101

Рід Синют був спочатку православний, та згодом його представники почали сповідувати кальвінізм. Ситуація змінилася за часів керування Павла-Криштофа Синюти, що перейшов у католицизм, вигнав кальвіністів та у 1612 році заклав будівництво католицького костелу в ім'я Домініка. Після свого паломництва у Рим Павло-Криштоф утворив соцініанську (протестантську) громаду. Була відрита відповідна школа, що займалася розповсюдженням друкованих книг. Боротьба між двома конфесіями тривала впродовж майже усього XVII ст. Результатом цієї боротьби стало рішення Люблінського трибуналу згідно якого община соціанів була ліквідована в 1664 році. Керуючою вірою в цих краях стала віра домініканців-католиків. Що стосується релігійних будівель, то тут їх було безліч. Опис церков можемо дізнатися з роботи Теодоровича Н.І. Отже, в самому містечку біля валів, недалеко від Казанської церкви знаходилася церква Успіння Пресвятої Богородиці, дерев'яна, трикутної форми, була побудована у 1700 р. Так як свідчення про введення унії в Ляхівцях не збереглися, ми можемо про це дізнатися з церковних документів. З 1731 р. записи переповнені латинськими буквами. Священнослужителі при цій церкві були: 1) священник та декан Ляхівецький Андрій Суражкевич, згадується в 1716 році, коли він освятив церкву в с. Сивки, Острозького повіту; 2) протопресвітер Ляхівецький, декан Іван Димитрович з 1725 по 1769 р; 3) при ньому згадується Іван Шалуха-адміністратор та Василь Подмишальський – парох Волі Зарічної, а з 1770 р. парох міської церкви і Волі Гайдуцької; 4) в той же час були вікарій міської церкви Антоній Богінський і адміністратор Іван Герасимович, який у 1779 р. був парохом у Ляхівцях – при ньому вікаріями були Василій Левицький і Іван Зіневич; 5) міським Ляхівецьким священником з 1787 р. був Стефан Сирацинський; 6) у 1795 р. священником був Леонтій Соколовський, за нього була знищена унія; 7) останнім священником у XVIII ст. при цій церкві був Лука Лотоцький 1799 р⁴.

---

⁴ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Почаев, 1889. Т.2. С. 817

В передмісті Стариках знаходилася церква Преображення Господнього, що була побудована у 1669 р. Священиками цієї церкви були: 1) священик Федор, згадується в метричній книзі міської церкви; 2) парох Старицький – Андрій Іскра, згадується в 1750 р, коли він займався хрещенням в міській церкві; 3) парох Старицький, потім протопресвітер і декан Ляхівецький – Яків Левицький керував у цій церкві з 1768 р. по 1795 р; 4) священик Леонтій Соколовський правив у 1795 р.; 5) останнім священиком був Яків Пекарський, що служив з 1796 р. по 1830 р., поки церкву на Стариках не передали під управління міської церкви м. Ляхівець⁵.

В передмісті Суха Воля, біля р. Горинь була церква імені Покрови Пресвятої Богородиці. Була побудована у 1778 році на кошти прихожан і освячена уніатським єпископом Кипріаном Стецьким. Церква була зведена з дерева та покрита бляхою. Також біля церкви була побудована дерев'яна дзвіниця. Священнослужителями при цій церкві були: 1) священик – адміністратор Павло Ганцевич у 1766 р; 2) адміністратор, а з 1770 р. парох Василій Подмишальський; 3) коад'ютор єпископа Анатолій Богинський; 4) парох міської церкви і адміністратор Волі Гайдуцької Іоан Гарасимович; 5) священик Василій Левицький правив з 1781 р; 6) вікарій Волі Гайдуцької Іоан Заневич правив з 1787 р.; 7) священик Василій Ципановський 1789 р.⁶

Гайдуцька Воля, передмістя Ляхівців, лежало при р. Горині, була тут церква та не відома дата її заснування. Церковного начиння та молитовних книг було у достатній кількості⁷.

В передмісті Подгори, знаходилася ще одна церква імені Різдва Пресвятої Богородиці. Побудована у 1726 р. Теж була побудована з дерева і мала свою дзвіницю. Церква розміщувалася на підвищеній площині, що оточувало місто з півдня, звідси і назва – Подргора. При Підгірській церкві священнослужителями

⁵ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т.2. С. 819 – 820

⁶ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т.2. С.820

⁷ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 19

були: 1) пресвітер підгоряський Яків з 1726 р. по 1741 р; 2) парох підгорянський Антоній Бичковський 1741-1777 рр; 3) священник Василій Бичковський з 1777 - по 1800 р⁸.

На жаль, ми не маємо опису центра ключа за XVIII ст., але зберігся інвентар Ляховецької волості, укладений 30 вересня 1686 р. Він дає нам змогу дізнатися про Ляхівецький замок та міську ратушу. Згідно цього документу до замку можна було дістатися через збережений дерев'яний міст, довжина якого дорівнювала 624 крокам. Дерев'яний палац на той час був занедбаний: «... дерев'яний палац світить пусткою». Подвір'я замку було зайняте кількома хатинами, що належали християнам та євреям. Цікавим в інвентарі є момент де розповідається про замулену копанку, у якій колись була затонула бронзова гармата, напевно цю гармату і було знайдено під час будівельних робіт уже в наші дні, тепер вона знаходиться у місцевому історико-краєзнавчому музеї. Замок був оточений муром, що мав колись форму нерівного п'ятикутника. Не дивлячись на загальну занедбаність замку і місцевості де він знаходився при замку була озброєна застава і відповідно зброя: 4 гармати з 3-х фунтовими гарматами до них, а також 4 гаківниці, що були куплені ляхівецькими міщанами у ямпільського підстарости пана Волінського⁹. За даними Миколи Теодоровича, колись на території замку була православна церква¹⁰.

Важливим осередком міського життя стала ратуша. Вона розташовувалася традиційно у центрі міста. Збоку від ратуші, вздовж стіни тягнулися загородки для крамарів і перекупок. У центрі ринку знаходилися 20 міських комор. Під час базарів на площі встановлювали мірну бочку, місткістю 4 корці. Ляховецька осьмачка повинна була вмщати 26 львівських гарнців¹¹. Одна з вулиць, що тягнулася від ринку закінчувалася Острозькою брамою, а інша – Заславською.

⁸ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т.2. С.816-821.

⁹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів / За ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С.166

¹⁰ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т.2. С. 816

¹¹ Історія Теофіпольщини... С.166-167

Наприкінці XVII ст. одна з вулиць мала назву – Шляхетська. Над ставом мешкали власники винниць та броварень¹².

Протягом усього XVIII ст. Ляхівецьким ключем володіли представники роду Яблоновських та Сапег. Варто зазначити, що дії кожного окремо взятого володаря цих земель деякою мірою відрізнялися від дій попередника чи наступника. Потрапили ці землі до рук роду Яблоновських у 1681 р. у зв'язку із відмовою спадкоємців Криштофа-Александра Сєнюти, графа Андрія Лешницького та його дружини Гелени Пященської від спадкової посесії : «Випис з гродських книг запису дубенського старости, графа Андрія Лещинського та його дружини Гелени з Пящинських про відмову від спадкової посесії і надання подружжю Яблоновських свої маєтків, належних до Ляховецького ключа, а саме, містечка Ляхівці з замком і передмістями, містечка Корниця, сіл Старики, Гайдуцька Воля, Зарічна Воля, Жемелинці, Войнихів, Хорошів, Калитинці (дальні і ближні), Шуньки, Теремне, Кораблівка, Чолгузів, Вариводки, Сивки, Кащинці, Курянки, Шимківці, Дзвінки, Вигоринці, Юрівка, Воробіївка, Жижниківці, Рідка, Гулівці, Бісівка, Бережинці, Денисівка, Кошелівка, Волиця Мінцова, Чолганський Камень, Кунча, Новоставці, Тихомель, Воробіївка (друга), Миклаші, Коров'є, Водички, Сушівці, Погорільці, Михнівка, Москалівка, Волчківці, Кривовулька та інших, а також двору у Кременці, з правом вільно володіти і розпоряджатися ними»¹³. Бачимо, що на момент формування ключа, як адміністративно-територіальної одиниці до його складу входили – два містечка та сорок три села. Уже у 1765 році склад ключа змінився до нього так же входили два містечка – Ляхівці з передмістями і Корниця, а кількість сіл зменшилася із сорока трьох на двадцять шість¹⁴.

З того часу власником земель став польний коронний гетьман Станіслав Ян Яблоновський (1634 - 1702 рр.). Після його смерті володіння перейшли до рук

---

¹² Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 77

¹³ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 163.

¹⁴ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 254 – 255.

сина Олександра-Яна Яблоновського (1670 – 1723 рр.). У 1723 р. володіти цими маєтками стала дружина Олександра Теофілія Яблоновська (1677 – 1754 рр.). Після смерті Теофілії власником цих маєтків став син Олександра-Яна Яблоновського Юзеф-Олександр Яблоновський (1711 – 1777 рр.). У 1761 році полковник польської кінноти Юзеф Гнатович Сапега одружився з княгинею Теофілією Яблоновською, дочкою Юзефа – Олександра Яблоновського новгородського воєводи, таким чином родина Сапег стала власником Ляхівецького ключа із великою кількістю сіл¹⁵. У 1777 р. Ляхівецький ключ перейшов до рук князя Августа-Доброгоста Яблоновського (1769 – 1792 рр.) сина Юзефа-Олександра та Францішки-Вікторії з Корибутів Воронецьких (1742 – 1827 рр.). Він отримав у повне володіння свої спадкові маєтки: міста Ляхівці, Корницю з прилеглими присілками і селами Водички, Уніїв, Тихомель, з усім нерухомим майном, що знаходилося на вищевказаній території¹⁶.

Наступним за розмірами населеним пунктом у ключі після центру було містечко Корниця, що також за прикладом Ляхівців, розкинулося на берегах р. Горинь. У містечку була церква Святої Живоначальної Трійці, що була побудована у 1778 р. за кошти прихожан. Святиня була дерев'яною із трьома куполами, фундамент був кам'яним. Також біля церкви була дзвіниця, як зазначено міцна, але маломістка¹⁷. На жаль, джерел, що містять в собі відомості, що стосуються природних ресурсів чи справ церковних у нас мало, та й ті що є мають у собі крупиці інформації, так само як і про інші села ключа. Та все ж це не привід оминати у нашій праці села, тому перейдемо до їх опису.

Село Бісівка знаходиться на безіменній річці, даних про побудову церкви у XVIII ст. відсутні та все ж ми можемо стверджувати, що вона там була, хоча б за фактом наявності копії метричних книг що велися із 1740 р.¹⁸ Село Варивідки

---

¹⁵ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 5 – 6

¹⁶ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 260

¹⁷ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 12

¹⁸ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С.8

знаходилося на р. Горинь та мало церкву Воздвиження Чесного і Життєдайного Хреста Господнього, що була побудована у 1793 році за кошти прихожан та за сприяння уніатського офіціала Іоанна Підгоранського¹⁹. Мало, що можна сказати про с. Великі Калетинці, відомо лише, що тут була дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці побудована у 1734 р. за кошти князя Івана Яблоновського. Окрім церкви також була дерев'яна дзвіниця над притвором, стояла святиня на кам'яному фундаменті²⁰. Село Воробіївка розкинулося при р. Колині інформація про наявність церкви відсутня²¹. Гулівці знаходилися при р. Горині. Церва ім. Святого Архистратига Михайла була побудована у 1715 році за кошти місцевих прихожан. Була вона разом із дзвіницею дерев'яною та покритою жестю²². Денисівка знаходилася при р. Єлені, село відділяло від Данилівки невелика гребля і став, та розташовувалося на гористій рівнині, ґрунт представляв собою чорнозем з підзолом, також був і торф. У селі також був хутір із валами та ровами. Церква знаходилася на крейдяній горі, коли та ким була побудована невідомо та маємо відомості про священиків, що несли службу при церкві, згадаємо тих, що відносяться до нашого проміжку часу, а саме: 1) священник Іоанн Корницький 1777 – 1780 рр.; 2) священник Андрій Корницький 1780 – 1787 рр.; 3) священник Іоанн Вакулович 1787 – 1820 рр., походив із селян с. Сушівці із роду Шалемаїв, починав свою кар'єру як піддячий, потім став священником і власником с. Данилівка та отримав дворянський титул²³. Село Жемелинці розташовувалося на р. Полтві, також у поселені був дерев'яний приход із дзвіницею, дані про те коли і як побудові ці споруди невідомо. Зазначається, що приход був достатньо забезпечений церковним начинням та книгами для

---

¹⁹ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 8

²⁰ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 8

²¹ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 9

²² Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 9

²³ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С.10

богослужіння, а копії метричних книг зберігалися із 1753 року²⁴. У Жижниківцях стояла напівзруйнована дерев'яна церква, що мала жостяне перекриття та була пофарбована. Збудували її у 1766 році за кошти прихожан. Церковного начиння та книг для богослужіння у церкві було мало²⁵. Село Миклаші при р. Полкві мало на своїй території церкву ім. Святого Василя Великого. Побудували її у 1756 році за кошти прихожан. Була вона дерев'яною на кам'яному фундаменті²⁶.

У с. Москалівка була церква, яку збудували у 1791 році за кошти бувшого священика Григорія Радкевича та за допомогою прихожан²⁷. Село Погорільці знаходилося при р. Нивці та мало на своїй території церкву. Святиню збудували за кошти поміщика Прейса у 1755 році. Приход був дерев'яним та стояв на кам'яному фундаменті, мав жостяний дах і був пофарбований всередині та зовні, але був маловмісним²⁸. Село Сивки розташоване на п'яти піднесеннях, що з'єднуються майже в одному місці зі східного боку та розкидане без будь-якого порядку, лежить на дорозі на самому рубежі ключа. На території села немає ні річки ні озера, а посеред нього був яр, що був заповнений недоброякісною водою. Була тут і давня Хрестовоздвиженська церква, що на початок XVIII ст. знаходилася у напівзруйнованому стані. У 1712 році за благословенням уніатського єпископа вона вперше була відремонтована за кошти прихожанина Стефана Бурчака, а в 1716 році освячена священиком Андрієм Суражкевичем. У 1785 р. за дозволом уніатського єпископа Кипріяна Стецького церква була знову відремонтована, а після освячена ляхівецьким деканом Яковом Левицьким. Іконопис у цій святині був досить давній і виконаний в уніатському стилі. Було також розп'яття Христа із написами на івриті, латині та слов'янських мовах. Священослужителями при церкві були : 1) священник Тимофій Томашевич; 2)

---

²⁴ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 12

²⁵ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 12

²⁶ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 19

²⁷ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 19

²⁸ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 21

його син Северіан Томашевич, пресвітер, почав писати метрику у 1724 р., документ був написаний напівуставом; при ньому 8 березня 1725 року княжна Теофілія Сапега надала «презента» на землі та угіддя, що здавна склали фондус цієї церкви; 3) син Северіана – Василій Томашевич, спочатку був коад'ютором, а потім пресвітором до 1763 року; після нього до 1765 р. було декілька вікаріїв; 4) парох Іван Хмільевський служив з 10 червня 1765 до 1771 р.; при ньому 19 вересня 1760 р. відбулася візитація генерального візитатора Луцької єпархії, Острозького офіціала Георгія Туркевича, який залишив замітки про саму церкву, внутрішнє оздоблення, церковну землю, причт і прихожан; опісля до 1773 р. приход був під наглядом; 5) священник Василій Барталович служив з 1774 до 1803 рр., до дня своєї смерті, при ньому у 1780 р. метричні акти були засвідчені уніатським єпископом Кипріаном Стецьким. У церкві зберігалося 5 давніх книг та лик Святителя Миколая²⁹. Село Тихомель розташоване на схилі гори, зверненому на північ з півдня село облямовують високі кручі, що знижуються на заході і закінчуються біля р. Горинь. В Тихомелі була церва Воскресіння Господнього, що була побудована на місці більшої старшої церкви, що датувалася XVII ст., а перший ремонт був проведений у 1733 році. Ця старша церква знаходилася на підвищенні, що звалася «Білою горою». Тут же було і кладовище. Уже на початку XVIII ст. святиння була у руках уніатів, а священослужителями ту були: 1) ієрей Іоанн Трасулінський до 1746 р.; 2) ієрей Андрій Трасулінський, терміни його служби не відомі; 3) священник Сімеон Балковський, при ньому ж 16 грудня 1779 р. уніатський єпископ Луцький та Острозький Кипріан Стецький засвідчив церковні документи у м. Білогородка і підписав їх вчасноручно; 4) священник Григорій Балковський з 1781 по 1794 р.; 5) священник Іоанн Балковський з 1794 по 1844 рр.³⁰. У с. Хорошів був церковний приход ім. Різдва Пресвятої Богородиці, що звели у 1791 р. із дерева на кам'яному

---

²⁹ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 22 – 23

³⁰ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 25-28

фундаменті та перекрили жестю³¹. Не має інформації про дату заснування церкви у с. Шимківці у XVIII ст. та все ж можемо стверджувати, що вона тут була у даний період, за наявним списком священослужелів у цій церкві у даний час. Ними були: 1) священник Григорій Теодорович 1779 – 1794 рр.; 2) його зять – священник Йосип Прокопович 1794 - 1809 рр³². Село Юрівка знаходилося при струмку Загадка, інформація про наявність у поселенні церкви відсутня³³.

Отже, як можемо бачити у ключі була велика кількість приходів, більшість з них було унійними з часу свого заснування, або стали такими впродовж XVIII ст. Шлях повернення їх до православ'я розпочався із відходом цих земель до Російської імперії у 1795 році.

Майже усе XVIII ст. Ляхівецький ключ перебував у складі Речі Посполитої входив до Кременецького повіту Волинського воєводства, а після третього поділу 1795 р. потрапив до складу Російської імперії. Тому, вважаю доречним описати історичний парадигму того часу, під час якого відбувався розвиток володіння роду Яблоновських.

Останні сто років існування такої держави як Речі Посполитої рахують найжалюгіднішими по ряду причин. Особливо принизливими, як про це пише Дейвіс Норман, були шістьдесят років, що розділяли Яна Собеського та Августа Понятовського³⁴. Політична нестабільність, що була викликана політичною боротьбою польського монарха та шляхти вже були традиційним явищем для держави двох народів. Поки аристократія ділила владу, маршем по її територіям крокували шведські солдати на чолі із Карлом XII. Північна війна 1700-1721 років привнесла свої корективи у життя народу Речі Посполитої. Тяготи війни лягли на плечі магнатських підданих, пересічних мешканців міст і сіл. Солдатські постої були обтяжливим фактором, що сильно уповільнював

---

³¹ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 28

³² Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 30

³³ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимошук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. С. 31

³⁴ Д. Норман Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Основи, 2008. С. 410

розвиток краю та розорював його запаси. Утримування солдат забирало всі сили у місцевого населення. Така ж доля не оминула жителів Ляхівецького ключа, про що вичерпно свідчать джерела за 1708 рік: «... город этот окончательно разорен войсками: козацкими, шведскими, русскими, польскими и литовскими, квартировавшими в нем более четырех лет и собиравшими с жителей контрибуции»³⁵. У звіті, яке написав міщанин м. Ляхівці можемо дізнатися про буремні роки коли тут були постої солдат різних сторін конфлікту : «... ще в р. 1705, в маю, ясновельможный пан Апостоленко, полковник Миргородський, з дивізією війська свого козацького став у Ляхівцях і тих селах, що до міста належали ...». Після відходу Апостоленка прийшов гетьман І. Мазепа, «гетьман військ запорізьких, і в тих же маєтках ... війська свої розложивши, різними контрибуціями грошовими і вигаданими обложив місто і міщан: дома ринкові, шинки, і халупи селянські порозбирали, інші попалили». Результат таких діянь був катастрофічним. «Міщани до домів свої сходитися стали: одні з них тільки місце голе від домів застали, інші – одні руїни; ані шинків, ані крамниць своїх, мусили по інших халупах тулитися...»³⁶. Бували випадку коли солдати відбирали у населення худобу, так у 1706 році війська шведського короля, вдершись у Волинське воєводство «не тільки контрибуціями тяжкими маєтки грабували, але й людей, що не могли сплатити назначеної контрибуції, з худоби вижили». Після шведів прийшли московити, що теж паразитували на місцевому населенні: «В тім же році 1706, по жнивах, коли війська шведські з тих країв назад до Польщі повертались, тоді війська царя московського, по цілім воєводстві волинським на квартирах ставши і немалою частиною в Ляхівцях, різні контрибуції, як грошові, так і хлібові з того міста і сіл вимагали». Також ті ж війська змушували селян працювати на них : «...в маю 1707 р., як ті війська до країв Литовських рушили, то до самого магазину Брестського проводжати казали» з підводами, через що тих селян «до значної шкоди припровадили». Того ж року відзначилися і війська Речі Посполитої : «хоругви війська коронного, до міста Ляховець прийшовши,

---

³⁵ Архив Юго-Западной России. Ч. V: Акты о городах (1432 - 1798) / Ред. В. Антонович. Киев, 1869. Т. I. С. 223

³⁶ Архив Юго-Западной России. Ч. 5: Акты о городах (1432 - 1798) / Ред. В. Антонович. Киев, 1869. Т. I. С. 234

по 100 золотих наказали видати на коня і, вибравши гроші, наостанок з виходом своїм всі трунки повипивали та інших шкод не мало наробили». Восени, «гетьман війська Литовського і іншого чужоземного Огінський... партію війська коло Ляховець розложив, і час немалий, до осені року 1708, його люди військові різний провіант, як натурою, так і грішми брали»³⁷.

Як ми можемо побачити стан Ляхівців і навколишніх територій був плачевний та в деякій мірі руйнівний. Солдатські «лежі» значною мірою загасили економічний та демографічний розвиток краю. Вихор війни залишив після себе жахливі наслідки у вигляді зруйнованих будівель, крамниць, шинків. Грошові стягнення погіршили і не без цього важкий матеріальний стан місцевого населення. Ляхівецький ключ, яким на той час володів Олександр-Ян Яблоновський занепав. Не менш тяжкими після війни були і наступні роки.

Були також випадки участі місцевих у гайдамацькому русі. За показаннями взятими на допиті 9 лютого 1703 р. у селянина Олексі Пецового і єврея Шльоми Ірхімовича можемо дізнатися про деякі подробиці селянських повстань. Олекса зізнався, що ще не має року, як він прийшов до села Борсуковець з Ляхівців. Разом із ним прийшли : Кумененко, Федір Гарасіменко, Федір Злотогузенко, Юсипець, Іван Громаденко, Клим Шпій. Він добровільно пішов до козаків, але за його ж словами сам в бунтах участі не брав³⁸.

Небезпечною ситуація була і в 1733 – 1734 рр. у зв'язку із новими виборами короля розв'язалася боротьба між різними партіями шляхти, що підтримувала того чи іншого кандидата на королівський стіл. У ході таких домових війн загальний рівень безпеки зменшився і різного роду розбійні групи грабували і вбивали селян і торговців³⁹. Згідно показань арештанта Івана Клобуцького, який займався розбоєм декілька років, він разом із братами Андрієм і Стефаном Балабанінковими та челядником Яковом розбили євреїв з Острога, що їхали з ярмарка із Ляхівців. Забрали у них одинадцять возів з крамом, два десятки

³⁷ Архив Юго-Западной России. Ч. 5: Акты о городах (1432 - 1798) / Ред. В. Антонович. Киев, 1869. Т. I. С.235

³⁸ Архив Юго-Западной России. Ч. 3: Акты о козаках (1679-1716) / Ред. В. Антонович. Киев, 1868. Т. II. С. 535

³⁹ Архив Юго-Западной России. Ч. 3: Акты о гайдамаках (1700-1768) / Ред. В. Антонович. Киев, 1876. Т. III. С. 100 - 105

поставів сукна, «китаю» кілька штук, десять китайкових кафтанів, рюші та інший дріб'язок, 60 талерів битими, а також віз із парою коней⁴⁰.

До лав гайдамаків приставали і ремісники, одним із таких був Федір Прядка, його зловили в околицях містечка Погребища із двома гайдамаками. Він був родом із Ляхівців, с. Сивки. Згідно його показань він займався ткацтвом, з народження був схильний до крадіжки, навіть коли не міг забрати щось чуже крав у свого батька. Після смерті батька син пішов між люди, сидів у замку 5 разів. Схопили його разом із гайдамаками по дорозі до Павлівки, коли їхав до пана прясти. На питання: «чи не був в гайдамацтві?» відповів так: «ніякою мірою не був, а лише займався крадіжками, коли наставали скрутні часи, у іншому випадку заробляв різними шляхами». Можливо ця відповідь зіграла роль при винесені йому вироку. Федора Прядка увязнили у замку на довічне ув'язнення натомість гайдамаків, що зловили разом із ним стратили⁴¹.

Традиційним і для цього краю були конфлікти на релігійному ґрунті. У 1735 та 1748 роках селяни разом із козаками напали на Ляхівецький замок. Були випадки силового навернення православних до унії. Так у 1752 році ляховецька шляхта силою на вернула православних монахів домініканського костелу до унії. Релігійні сутички розгоралися та вщухали і в подальшому. Особливо напруженими було становище під час Коліївщини 1768 – 1769 р. Ляхівецька шляхта неодноразово повідомляла королівський уряд про повстання та спроби селян захопити місцевий замок та владу в місці у зв'язку з цим просили надати війська для оборони⁴².

Крім зовнішніх проблем та загроз, звичним для населення було марнотратство власників маєтків. Особливо відзначився у Ляхівцях Юзеф-Олександр Яблоновський (1711 – 1777 рр.), що мав королівські амбіції. Завдяки йому було перебудовано старий дерев'яний замок з каменю у 1745 – 1752 рр.

---

⁴⁰ Архив Юго-Западной России. Ч. 3: Акты о гайдамаках (1700-1768) / Ред. В. Антонович. Киев, 1876. Т. III. С. 104

⁴¹ Архив Юго-Западной России. Ч. 3: Акты о гайдамаках (1700-1768) / Ред. В. Антонович. Киев, 1876. Т. III. С. 394.

⁴² Архив Юго-Западной России. Ч. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России / Ред. В. Антонович. Киев, 1864. Т. III. С. 394, 583.

твердиня зберегла свою п'ятикутну форму, нові муровані стіни були товщиною до 2 м., палац мав декілька поверхів, тронну залу, картину галерею, бібліотеку. У палаці князь влаштував «королівські» за своїм розмахом прийоми місцевої шляхти. Про розмахи і кількість банкетів пише І. П. Кадук у своїй праці⁴³.

Маємо опис внутрішнього життя палацу за 1787 р., 14 березня місто відвідав останній король Речі Посполитої Август Понятовський (1731 – 1798). У щоденнику подорожі короля автор Адам Нарушевич описав деякі деталі палацу. Було згадано замкову каплицю отців францисканців, яку відвідав Станіслав – Август Понятовський. Королю було представлено портретну залу де висіли портрети видатних поляків, бібліотеку, князь Август-Доброгост Яблоновський також показав королю свою збірку медалей⁴⁴.

Агонії⁴⁵ для Речі Посполитої, як пише Норман Дейвіс став час правління Августа Понятовського (1764 -1795 рр.), що припадають на три поділа держави – 1772, 1793, 1795. Внаслідок останнього поділу 1795 року східні території шляхетської держави, що здебільшого складали українські землі відійшли до Російської імперії. Ляхівецький ключ опинився у складі Подільської губернії, а з 1796 року перейшов до Волинської губернії⁴⁶.

З початку XVIII ст. у Речі Посполитій почала зростати влада магнатів. Великі землевласники користувалися безвладністю короля та кризою сейму для власної вигоди. Керування державою, армією і церквою опинилося в руках представників шляхетських родів, що володіли численними земельними угіддями, що утворювали «держави в державі». Представники роду Яблоновських на фоні старих знатних і вже впливових родів таких як Радзивілів, Любомирських, Сапіг, Потоцьких, Вишневецьких і Четвертинських виглядали парвеню⁴⁷.

---

⁴³ Кадук І. П. Край білих гір. До 85-річчя утворення Білогірського району (1923-2008). Шепетівка, 2008. С. 51 – 52.

⁴⁴ Dziennik Podróży Króla Jęgomęsci Stanisława Augusta Na Ukrainę i do innych Ziem Koronnych Roku 1787. Dnia 23. Lutego Rozpoczęty, a Dnia 22. Lipca Zakończony. Warszawa, 1788. S. 93 – 96

⁴⁵ Норман Д. Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Основи, 2008. С. 410.

⁴⁶ Житомирський облдержархів. Ф.3. Оп.4.С. 417.

⁴⁷ Норман Д. Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Основи, 2008. С. 418

Такий складний стан речей у тогочасній Речі Посполитій значною мірою уповільнювало розвиток його територій. Та все ж вирішальний вплив і роль у розвитку володінь відігравали самі власники значних територій. Від політики власника залежав економічний добробут населення, розвиток ремесл, обіг торгівлі, власник міг звільнити від сплати податків і панщини, або навпаки ускладнити життя введенням нових повинностей.

Отже, як ми можемо побачити розвиток Ляхівецького ключа відбувався у насичений подіями відрізок часу історії Речі Посполитої. Після важкого періоду другої половини XVII ст. шляхта і населення зіткнулося із новими проблемами. Буремні роки Північної війни 1700 – 1721 рр. забрали не мало життів, важчими і більш руйнівними для місцевого населення стали не стільки військові дії, а солдатські постої. Іноземний контингент був безжалісним до селян, відбирав продукти харчування, скот, жив у їх домівках, населення обкладали новими податками на користь армії, відбирали гроші, були і випадки коли селян насильно змушували працювати на солдатів. Обездолені селяни та ремісники тікали зі своїх домівок та приставали до лав гайдамаків, щоб помститися ненависним шляхтичам. Ті ж безжалісно їх карали та страчували. Життя протікало в атмосфері взаємної ненависті. Масла у вогонь підливала церква, конфесійні сутички були вже традиційними для цього краю, як і для всієї Речі Посполитої. Розлючені селяни не раз примикали до козаків та намагалися захопити місцевий замок. Гайдамацький рух, що тривав вісімнадцять років перетворився врешті-решт у Коліївщину у 1768 р., що привнесла нові біди для місцевого люду. Не зважаючи на військові дії, домові війни та гайдамацькі загони, що діяли на цих землях Ляхівецький ключ жив і розвивався. Не останнє місце в цьому займала особиста політика власника Ляхівецьких маєтків. За їх бажанням могли будуватися церкви, перебудовувався замок, людей звільняли від панщини, сплати податків та поборів. Пропоную більш детально розглянути та оцінити діяльність представників роду Яблоновських у наступних розділах залежно від проблематики.

Розділ 2.

НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Для початку вважаємо за потрібним подати загальне тло того часу у межах Волинського воєводства та порівняти демографічний стан Ляхівецького ключа та його поселень із іншими містами та селами не лише самого воєводства, але й інших сусідніх маєтків, що належали представникам роду Яблоновських для кращого розуміння різних аспектів.

Волинське воєводство як адміністративна одиниця був утворений за ухвалою віленського сейму у 1565 – 1566 рр. та перебував до підписання Люблінської унії 1569 р. у складі Великого князівства Литовського, після відійшов до польської корони. Регіон лежав на території басейнів правих приток Прип'яті – Горині, саме на берегах цієї річки розташовуються міста та села Ляхівецького ключа, що є об'єктом нашого дослідження, Стиру, Стоходу, Турії. Північний кордон Волинське воєводство ділило із Пінським повітом Брестського воєводства, на північному заході й частково заході з Холмською землею Руського воєводства, на заході із Белзьким воєводством і Львівською землею Руського воєводства, на півдні із Теробовельським повітом Галицької землі Руського воєводства, Кам'янецьким і Летичівським повітами Подільського воєводства, на сході із Житомирським і Овруцьким повітами Київського воєводства. Волинське воєводство поділялося на три повіти, а саме : Луцький, Володимирський та Кременецький у складі останнього майже усе XVIII ст. перебував Ляхівецький ключ, загальна протяжність кордону становила 1096 км⁴⁸.

Таблиця 1 «Адміністративний поділ Волинського воєводства у XVI – XVIII ст.»⁴⁹

⁴⁸ Гаталяк О. М. Суспільно-економічний розвиток Волині у складі Польщі у XVI – XVIII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». №1 (Вип. 40). 2016. С. 36 – 42.

⁴⁹ Джерело: Гаталяк О. М. Суспільно-економічний розвиток Волині у складі Польщі у XVI – XVIII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». №1 (Вип. 40). 2016. С. 36 – 42.

Площа територіально – адміністративної одиниці, км ²				
Назва повіту	За вимірами М. Крикуна	За вимірами О. Яблоновського	За вимірами О. Барановича	Середнє значення
Володимирський	5265	4212	5719	5065
Луцький	21978	20609	22742	21776
Кременецький	12543	13503	13176	13074
Волинське воєводство	39786	38324	41637	39916

Як ми можемо побачити із вищенаведеної таблиці Волинське воєводство мало загальну площу 39916 км². Найбільшим повітом був Луцький, Кременецький повіт у складі якого був Ляхівецький ключ мав площу 13074 км² і займав друге місце за розмірами у воєводстві.

Пошук відповіді на питання про кількість населення його склад, етнічний та релігійний розподіл Волинського воєводства та загалом Правобережжя у XVIII ст. ускладнений, як зазначає А. Перковський у своїй статті через брак вірогідних статистичних джерел до 1775 р. та неповноту статистичного матеріалу 1775 – 1790 рр. Уже в 1774 – 1775 рр. у Волинському воєводстві було складено реєстри подимного, які охопили переважну частину населення, окрім шляхти, духовенства та війська. Слід додати, що подимні реєстри були податковими документами тому не можуть рахуватися за повноцінні джерела, як от переписи населення. У реєстрах вказувалися дими або господарства, що підлягало оподаткуванню, тому ми не можемо говорити про точну кількість населення. Також у цих документах часто не згадували про дітей, селян, що без сумніву проживали у містах і становили аграрний прошарок, а також різних бідняків і ту частину населення, що не оподатковувалася (шляхта, духовенство, військово, окремо взяті особи, що отримали привілей, який звільняв від сплати податків). Згідно п'ятої ревізії 1795 року населення Ямпільського повіту Подільської губернії становило 99 157 осіб, а загальна кількість населення

становила 1 136 511 осіб. Це робило Ямпільський повіт третім на кількістю населення після Проскурівського – 102 837 осіб та Брацлавського – 101 081 осіб. Найбільшу частку серед населення Ямпільського повіту становили поміщицькі селяни – 82002, наступною була шляхта – 7135, міщани – 134 християн та 3391 євреїв, селяни інших категорій (казенні, церковні, старостинські) – 3316, духовенство – 1031, до інших груп належало 2148 осіб⁵⁰. Що цікаво у повіті не було вказано жодного купця. А. Перковський критично відноситься до джерела, висуваючи сумніви щодо загальної кількості євреїв-міщан в офіційній статистиці, на думку автора вона занижена. Автор подає цікаві дані щодо чоловічого населення Волинської губернії у 1795 р. Згідно із таблицею, що створив Перковський у губернії проживало 552 846 осіб чоловічої статті. Серед них шляхти було – 34 541, духовенства – 8530, купців : християн – 8600, євреїв - 23 633, кріпаків було найбільше – 431 556, інших 45 639⁵¹. Виходячи з цих даних можемо сказати, що на кінець XVIII ст. у Волинській губернії переважало селянське населення, багата їх кількість була закріпачена, дуже високою була частка шляхти, що утворювала поміщицько-магнатську верхівку, а також міського населення, що постійно конкурувала із шляхтою і власниками міст у боротьбі за самоврядування і отриманні більших прав та привілеїв, духовенство займало наступне місце, а найменшою за кількістю була верства купців. Певною мірою про окатоличення і поширення унії можуть свідчити дані про кількість парафіян костьолів у Правобережній Україні у 1796 -1799 рр. На цей час у Ляхівцях проживало 1762 парафіян місцевого костьолу. До прикладу в Острозі проживало 3954 парафіян у Ямполі 1261, а у Шумську 2115⁵².

За підсумками п'ятої ревізії, шляхта становила 7,79 % усього населення Правобережної України. Цей стан не був однорідним і поділявся за соціально-економічною ознакою на помісну і непомісну шляхту. Помісна шляхта, що

---

⁵⁰ Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. Історичні джерела та їх використання. Київ: Наук. думка, 1969. Вип. 4. С. 200.

⁵¹ Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. Історичні джерела та їх використання. Київ: Наук. думка, 1969. Вип. 4. С. 202.

⁵² Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. Історичні джерела та їх використання. Київ: Наук. думка, 1969. Вип. 4. С. 207 – 208.

володіла маєтками становила 0,64 %, вона у свою чергу поділялася за правом вдасності землі на спадкових або вотчинних власників та посесорів або орендаторів. У Волинській губернії співвідношення цих груп дорівнювало 1,1:1. Непомісна шляхта в 11,2 рази кількісно перевищувала помісну шляхту і становила 7,15 % від усього населення трьох губерній Правобережжя. Непомісна шляхта поділялася на дві групи – чиншову і службову. Чиншові шляхтичі працювали на землі багатшого «пана брата» і сплачували їм грошовий оброк – чинш, звідси і назва. Службова шляхта служила кадровим джерелом для власників маєтків для багаточисельних посад у їх адміністраціях. Перехід цих земель після третього поділу держави обох народів у 1795 році пришвидшило процес відходу українського населення від уніатської церкви. Релігійний розподіл серед духовенства на цей час був таким: православних – 62,2 %, уніатів – 26,1 %, католиків – 11,7 %⁵³. Вплив римської тіари тепер поширювався здебільшого на польське населення. Велика кількість шляхти і духовенства проживала в міських поселеннях. У Волинській губернії у 1798 р. в містах і містечках було зосереджено 20,5 % всієї шляхти і 20,8 % всього духовенства. Верхівку міського населення займали купці, їх чисельність була дуже малою і на Правобережжі вони становили всього лише 0,14 %. Міщанство, до яких входили ремісники, дрібні торговці християни, а також євреї, було нечисельним – 5,78 %. У 146 містах і містечках Волині міщани і купці складали 30,34 % населення. Найбільшою за кількістю традиційно було селянство, на Правобережній Україні вони становили 84,74 % усього населення. Вони поділялися на залежних і «вільних», питома вага їх від загальної кількості населення була 83,69 % і 1,05 % відповідно⁵⁴. Залежні селяни поділялися на державних і приватновласницьких. Державні селяни були особисто вільними, але були змушені платити ренту на користь державної казни, старостинські селяни мешкали у державних маєтках, що перебували в оренді у шляхти, що йменувалася – старостами. Податки, що

---

⁵³ Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях : статті і матеріали. Львів, 2012. С. 583 – 585.

⁵⁴ Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях : статті і матеріали. Львів, 2012. С. 585 - 588

надходили від старостинських селян розподілялися між державною казною і шляхтою по-різному. Приватновласницькі селяни були закріпаченими, майже усіма ними володіла шляхта – 76,96 %, церква тримала – 1,36 %, а міські магістрати – 0,05 %. Кріпосне селянство становило 78,37 % усього населення Правобережної України і 92,48 % і 92,48 % усього селянства⁵⁵. До «вільних» селянського стану відносили так званих вільномешкаючих та російських старообрядців (пилипонів). Вони проживали на договірних умовах в державних і приватних маєтках, відробляли дяки повинності з орендованої землі. Питома вага селян у міських поселеннях була дуже значною. За описом Волинської губернії 1798 р., вона становила 59,9 %, а 55,9 % міських жителів були кріпаками. Загалом у містах і містечках Волині проживало 11,24 % усього селянського населення губернії, кріпосних – 11,14 %⁵⁶.

Населення Правобережної України, зокрема Волинського воєводства наприкінці XVII – на початку XVIII ст. було «проріджене» війнами (Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, Північна війна), повстаннями (Коліївщина 1768 - 1759 рр.), каральними актами польської армії, а також набігами татар. Народний визвольний рух на Правобережній Україні, що спалахнув літом 1702 р. охопив крім Брацлавщини та Поділля і територію Волині. Загострилися соціальне та національне становище серед населення. Наступні два десятиріччя теж були важкими для населення Правобережної України. На розвиток міст та сіл негативно вплинула Північна війна в ході якої багато міст Волині були зруйновані, а населення було змушене годувати армію свої магнатів⁵⁷.

Про населення Ляхівців можемо дізнатися із подимного реєстру 1775 р., та інвентарів 1785 р., 1787 р., 1789 р., 1798 р. Як зазначала Брянцева Т.П. за кількістю населення м. Ляхівці у кінці 90-х років XVIII ст. було

---

⁵⁵ Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях : статті і матеріали. Львів, 2012. С. 587 – 588

⁵⁶ Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях : статті і матеріали. Львів, 2012. С. 588

⁵⁷ Брянцева Т.П. Деякі питання визвольної боротьби трудящих мас. *Вісник Київського університету сер.історії*. Київ, 1978. С.70-77

середньостатистичним містом Волині і поступалося лише Острогу – повітовому центру⁵⁸. В інвентарях, наведених вище, знаходиться інформація про будинки їх кількість, імена жителів та їх дітей, спочатку йде список громади християн, при тому католики і православні записані у перемішку. Другою великою громадою міста були євреї.

Почнемо з подимного, який датований 1775 роком, за цим реєстром в м. Ляхівці числиться 400 будинків. Використовуючи середній коефіцієнт подимного, що був розрахований українськими ученими - демографами, який дорівнює 6,5 особи на дим⁵⁹ і помноживши його на кількість зазначену в реєстрі 1775 р., отримаємо таке число: 2600 городян Ляхівців. Така кількість димів для другої половини XVIII ст. є найбільшим для цього поселення. Другим важливим джерелом для визначення населення є інвентар 1785 р. Ляхівецький інвентар дає дуже багато різнопланової інформації для вивчення цього міста, тому він є важливим для покращення знань про цю територію та подальших краєзнавчих та наукових досліджень.

Джерело зберігається в ЦДІАК (ф.10, о.1, од. зб. 76)⁶⁰. В інвентарі використаний стандартний для того часу тип письма, а саме польська мова з домішками латини. В інвентарі міститься інформація про кількість будинків та імена їх власників, а також комірників та їх дітей, а також є опис їхнього майна (худоби: коні, воли, корови) та наявність в того чи іншого жителя землі (четвертини, сіножаті, хутора, города). В окремих комірках міститься інформація про повинності та податки, що сплачували мешканці міста. Існувала - панщина яку міщани відробляли літом та зимою, тягло та пішим чином. Сплачували данину с/г продукцією (давали овес, яйця, курей, мали привозити дрова для панського палацу чи скарбової економії, відробляти 10 днів служби та брати участь у ремонті міського мосту) та грошові податки (їх було 6 позицій). У 1785 р. в м. Ляхівці налічувалося 359 будинків, 247 з яких належали

⁵⁸ Брянцева Т.П. Про соціально-економічний розвиток міст Волині наприкінці XVIII ст. Київ, 1976. С.75-81

⁵⁹ Близняк М.Б. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. Дніпро, 2018. С.139-140

⁶⁰ ЦДІАК України. Ф.10. Оп.1. Од. зб. 76.

християнам (ми не можемо сказати, хто з жителів був католиком чи православним), а 112 – євреям. Проживало 1742 мешканці. 1201 християни і 189 коморників (69% християни, а решта – євреї)⁶¹. В число будинків включався панський палац, броварі, скарбова економія, єврейські школи і шкільки, а також церковні будівлі.

Міські урядники перед початком своєї службової кар'єри мали стати громадянами свого міста. Вигідне майнове становище було у міського в'їта, що повністю звільнявся від сплати податків і повинностей.

Отже, як ми бачимо з вище наведених фактів інвентар дає нам різного роду інформацію про міське населення Ляхівців. Про його релігійний та етнічний склад, суспільно-економічне становище міщан, їх повинності та податки. Особливу цінність становлять записи з крайнього правого боку, які характеризують рід заняття або соціальний стан того чи іншого мешканця міста. Загалом джерело має великий потенціал у вивченні даної території. Також в інвентарі зазначені пусті будинки. Таким чином, ми маємо одну пусту халупу (*chalupa pusta*), що стояла поруч із корчмою і належала скарбу, а інші три – єврейській громаді. Увагу потрібно звернути також на наявність розібраних будинків (*rozebrane*). До цього ж потрібно додати «новозбудованих» (*noworobudowany*) та «новосілих» (*nowosiadly*)⁶². Серед вказаних осіб є безіменний дяк, що проживав у «Порвішовій халупі» і не платив жодного податку⁶³. Також вільним від податків був «новозбудований» (*noworobudowany*) жовнір Ковальський⁶⁴. У 1789 р. постійними жителями м. Ляхівці стали Остап Роговський, Денис Полещук, Нестро Колодій і Юзеф Столяр⁶⁵.

⁶¹ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

⁶² Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

⁶³ ЦДІАК України, Ф.10, Оп.1, Од. 36. 76, Арк.14,18

⁶⁴ Там само, арк. 5 зв.-6

⁶⁵ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98

Таблиця 2 «Кількість населення Ляхівців»⁶⁶

Роки	Християни			Євреї			Загальна кількість будинків	Всього населення
	Чол. статі	Жін. Статі	Разом	Чол. статі	Жін. Статі	Разом		
1775 р.							400	2600
1785 р.			1201	245	296	541	359	1742
1787 р.							341	2216
1789 р.							342	2223
1798 р.							320	2620

Також за допомогою інвентарів можна з'ясувати соціальну стратифікацію міста. За описом 1798 р., тут було 2620 мешканців (1392 чол. і 1228 жін.): 62 душі духовенства, 601 душа шляхти (278 чол. і 323 жін.), 312 душ міщан та євреїв (159 чол. і 153 жін.), 223 душі духовних підданих (122 чол. і 101 жін.) та 1422 душі панських підданих (796 чол. і 626 жін.). За традицією більшість складають піддані місцевого магната⁶⁷. 1789 р. присутні жителі, що належали до юридики отців домініканців. У великої частини населення були комірники, ті хто не мали власного житла і наймалися на роботу до багатших сусідів в обмін на кімнату/ комірку, часто у них були з собою діти⁶⁸. Як можна побачити з вище наведених статистичних даних більшість населення становили піддані.

Взагалі населення міста було багатокладним: тут були представники роду Яблоновських, чиншова й служила шляхта (23 %), міщани та євреї (12%), духівництво і панські піддані (63 %) та інші верстви (селяни, челядь, прийшли мешканці тощо)⁶⁹.

⁶⁶ Джерело: ЦДІАК України, ф.10, оп.1, од. зб. 76; ЦДІАК України, ф. 10, оп. 1, од. зб. 77; ЦДІАК України, ф. КМФ 11, оп. 2, од. зб. 13 Опис Острозького повіту Волинської губернії 1798 р.; ЛНБ, ВР, ф. 5, оп. 1, спр. 494, арк. 233.

⁶⁷ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013.* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

⁶⁸ ЦДІАК України, ф. 10, оп. 1, од. зб. 77, арк.8 зв.-9

⁶⁹ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013.* Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

На містах залишив відбиток загальний занепад соціально-економічного і політичного становища Речі Посполитої. Міста з низьким економічним становищем не отримували підтримки від держави. Вільні колись міщани зазнавали утисків. Промислова діяльність не просувалася. Традиційно вихід знайшли у поверненні до сільського господарства⁷⁰.

Тепер перейдемо до другої по чисельності громади міста Ляхівці – євреїв. Як стверджує М. Близняк, у Волинському воєводстві у другій половині XVIII ст. іудейська громада посідала одне із провідних місць у лаві розбудовників соціально-економічного становища⁷¹. Особливо помітну роль вони відігравали у міському населенні поселень Волинського воєводства на той час. На прикладі Ляхівців, одного з типових поселень Південно-Східної Волині та в другій половині XVIII ст. Після останнього поділу Речі Посполитої місто відійшло до складу Острозького повіту Волинської губернії, Російської імперії, та посіло 2 місце після повітового центру, Острога, за соціально-економічним поступом⁷². Для розробки цієї проблеми нам допоможуть джерела, що підготував І. Каманін (1850-1921 рр.). Як і раніше нам в пригоді стануть інвентарі: інвентар м. Ляхівці 1785 р., 1787 р. та 1789 р., зберігаються вони скопом у Центральному державному історичному архіві м. Києва (далі - ЦДІАК). Згідно з переписом євреїв у Кременецькому повіті, що стався 2 січня 1765 р, у Ляхівцях проживало 589 євреїв⁷³. За цей рік відсутні дані про сумарну кількість населення у місті аби порівняти із християнською громадою. У Кременецькому повіті Ляхівці посіли шосте місце за кількістю єврейського населення у місті, а це означає, що вони

⁷⁰ Брянцева Т.П. Про соціально-економічний розвиток міст Волині наприкінці XVIII ст., Київ, 1976. С.75-81

⁷¹ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19.*

⁷² Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 15*

⁷³ АЮЗР. Киев, 1890. Ч. 5. Т. 2. С. 105.

мали сильне лобі в місті⁷⁴. Бідними на дані був і реєстр 1775 р., можемо дізнатися лише, що кількість димів була - 400. Ми не можемо виділити ні християнські житла, ні єврейські, а загальну кількість (не зовсім точну), за допомогою подимного коефіцієнту, я обчислив вище, ця цифра дорівнює – 2600 душам⁷⁵. Можна з деякою впевненістю сказати, опираючись на дані подані вище, що Ляхівці відносилося тоді до середньостатистичних міст Волинського воєводства за кількість єврейського населення⁷⁶. За документом 1798 р. у місті нараховувалось 320 будинків, а сумарна кількість городян становила – 2620, але знову ж таки ми не можемо побачити кількість населення тієї чи іншої окремої громади⁷⁷. Особливу цінність становлять написи з крайнього правого боку та прізвища/прізвиська в інвентарі за 1785 р., за ними можна визначити рід заняття або професію. Отож, єврейська громада у своєму списку мала: цирюліка – 1 (Іцько Цирюлік), котляра – 1 (Шимон Котляр), шмуклера, спеціаліст по виготовленню шнурків – 1 (Мошко Шмуклер), шинкара – 1 (Копель Шинкар), вокскобійника – 1 (Лейзор Воскобійник), мірошника – 1 (Нута Мірлшник), золотаря – 1 (Йось Злотник), кравці – 2 (Мендель Кравець, Лейба Кравець), двоє шевців (Зискель Швець, Дувід Швець), орендарів – 3 (Арія Орендар, Євшия Орендар та ін.), фурмани – 3 (Шльома Кушнір, Пінкас Кушнір та ін.), пекарі – 4 (Хаім Пекар, Мошко Пекар та ін.). Як ми можемо побачити, що серед ляхівецького єврейського населення найбільш поширеними професіями були:

⁷⁴ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19.*

⁷⁵ Близняк М.Б. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.)*. Дніпро, 2018. С.139-140

⁷⁶ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19.*

⁷⁷ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19.*

пекарі, кушніри та крамарі, фурмани та орендарі розділили друге місце, третє взяли – кравці та шевці. Найменш поширеними були заняття: цирюліка, золотаря, котляра, шмуклера, воскобійника та мірошника, та шинкаря. Доходи останнього були достатньо високими⁷⁸.

Серед єврейського населення були і заможні особи. До прикладу, Сапса Лейбович мав один шинок, а також «затильний будинок». В одному будинку могли мешкати декілька сімей. Такими були сім'я Мошка Пекаря – 5 осіб та Лейзора Кравця. Один будинок належав до категорії новозбудованих, належав він Зискелю Шевцю. Він як і представник із християнської громади був звільнений від сплати податків і відробітку повинностей⁷⁹. Загалом за інвентарем 1785 року було 112 будинків, 16 (14,2 %) були заїджими, 20 (17,8 %) були шинкові, 76 належали до категорії «затильних будинків» (68 %). Щодо значення нерухомого майна потрібно сказати, що євреї могли використовувати одні і ті ж приміщення в цілях бізнесу і проживання. «Затильні будинки» були буквально на задньому дворі за головною будівлею, могли нести також декілька функцій: як крамниця чи майстерня⁸⁰. Після зникнення держави Речі Посполитої, парадигма євреїв не суттєво змінилося. Доречною думкою буде теза дослідника демографічних процесів на Правобережжі у XVIII ст. А. Перковського : «осередками єврейської колонізації були насамперед міста й містечка, де об'єднані у кагали євреї при активній підтримці польських магнатів прибирали до рук торгівлю, промисли, оренди»⁸¹.

⁷⁸ ЦДІАК України. Ф.10. Оп.1. Од. зб. 76.

⁷⁹ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19*

⁸⁰ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19*

⁸¹ Пекровський А. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання* / Ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко. Київ. 1969. Вип. 4. С.196 – 209

У порівняння із Ляхівцями можна привести сусіднє місто Шумськ, що було центром однойменного ключа, що його дослідив у своїй статті М. Близняк⁸². У Шумську згідно інвентаря 1760 року було 86 господарств, 59 належали християнам, а 27 євреям. Чисельність міщан, що тут проживала становила приблизно 731 особу, що було дуже малим числом, як для міста. Як бачимо різниця у населенні двох міст була колосальною, а Шумськ був трохи більшим за містечко Корницю Ляхівецького ключа. Такий низький демографічний стан міста автор статті пояснює переплануванням міста князем Радзивілом, що намагався покращити економічний стан поселення. Християнська громада становила 68,6 % та вдвічі переважала юдейську – 31, 4 %. Уже у 1775 році у місті кількість димів зроста майже вдвічі і становила 192 господарства, що дорівнювало приблизно 1632 особам у сусідніх Ляхівцях у тому ж році кількість населення сягала 2600 осіб, як можна побачити із таблиці, що наведена вище.

Другим за розміром населеним пунктом у складі Ляхівецького ключа після Ляхівців, було містечко Корниця. Над розкриттям життя цього поселення займався М. Близняк⁸³. Автор використав інвентарі цього населеного пункту за 1785 та 178 рр., у ЦДІАК⁸⁴. Також цінним описово-статистичним джерелом є «Опис Острозького повіту Волинської губернії 1798 р.»⁸⁵. В деяких документах Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ЛНБ ім. В. Стефаника) знаходяться статистичні матеріали про містечко Корницю. За даними подимного реєстру 1775 р. у Корниці налічувалося 81 дим, але якщо зважати на доводи М. Крикуна, ця цифра ні в якому разі не відповідає реальній кількості будинків, тому що сумарна кількість димів має перевищувати сумарну кількість будинків. У 1785 р. у містечку нараховувалося 115 будинків і 636

---

⁸² Близняк М. Місто Шумськ у комплексі волинських маєтків князів Радзивілів другої половини XVIII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог. 2021. Вип. 32. С. 62 – 74

⁸³ Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України»*. Хмельницький, 2012. С.177 – 181

⁸⁴ ЦДІАК. Ф. 10 Житомирський земський суд. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 34-42 [Miasteczko Kornica]; ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд. оп.1, од. зб. 78, арк. 30-39 [Miasteczko Kornica]

⁸⁵ ЦДІАК, ф. КМФ-11, Оп.2 Документи з історії міст і сіл України, од. зб. 13. Опис Острозького повіту Волинської губернії 1798 р.

мешканців. Як і в центрі ключа у Корниці теж населення ділилося на дві основні і найбільші громади – християнську та єврейську. За джерелами 1780 – 1790 – х рр. можна дізнатися деякі деталі із життєдіяльності двох громад. Християнські будинки, що відносилися до юрисдикції містечка у 1785 р. становили 82 штуки (71 %), а єврейські – 33 (29 %). До цієї статистики не відноситься господар – Степан Мельник Вигорянський, хоча він був середньостатистичним мешканцем поселення, мав дружину та двох доньок, робочу худобу, а також земельні наділи. Діло в тому, що сім'я мешкала при млині. Очевидним і стає рід заняття даного мешканця, він був мельником і жив із родиною на місці своєї роботи. Та це не кінець, разом із ними проживала сім'я Іцька Колесника, що складалася ще з дружини та сина, який більше всього виконував якусь професійну допомогу при млині. В господарстві цього «непересічного» мешканця був ще кінь, два воли, 1\2 четвертини ґрунту, 3 сінокоси та один город, також він відробляв панщину та сплачував грошовий чинш. В кінцевому результаті ми отримуємо такі цифри: християнського населення в містечку проживало 336 (172 чол. і 164 жін.) осіб. До цієї кількості слід не забути додати 60 осіб коморників (31 чол. і 29 жін.), із ними сумарна сума досягла 396 мешканців⁸⁶.

Таблиця 3 «Населення Корниці»⁸⁷

Роки	Християни			Євреї			Загальна кількість будинків	Всього населення
	Чол. статі	Жін. Статі	Разом	Чол. статі	Жін. Статі	Разом		
1785 р.	203	193	396	114	126	240	115	636
1789 р.	176	155	331	90	110	200	113	531
1798 р.							95	565

Становище євреїв у містечку було дещо схожим до становища ляхівецьким євреїв, це очікувано так як Корниця знаходиться в «орбіті залежності» від центру

⁸⁶ Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України»*. Хмельницький, 2012. С.177 – 181

⁸⁷ Джерело: Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України»*. Хмельницький, 2012. С.177 – 181

ключа. Єврейська громада мала нерухомість їм належало 33 будинки, а також п'ять заїжджих дворів та три шинки, вони теж включені у сумарну кількість (33 будинків). До сумарної кількості єврейських будинків було додано єврейську школу («szkola żydowska»). Корницю в останній чверті XVIII ст. ми можемо віднести до невеликих містечок Волині (враховуючи кількість будинків та населення і тд.). Впродовж другої половини XVIII ст. спостерігається занепад містечка, тобто зменшується загальна кількість населення та будинків⁸⁸.

У цьому ж документі описане село Уніїв. Інвентарний опис відбувся 1785 року, там село вказане як фільварок. Кількість господарств у селі сягала 70, у яких мешкало 368 осіб. Поділялося населення наступним чином: 291 господар – 79 % із них 63 були чоловіками, а 64 жінками, а також їх діти – 86 хлопчиків і 78 дівчат. У цих господарів жили коморники у кількості 77 осіб – 21 % від усього населення: 21 – чоловіків, 20 – жінок, а також їх діти: 18 – хлопчиків і стільки ж дівчат⁸⁹.

У розвитку краю левову частку займала особиста ініціатива магната. У другій половині XVIII ст. формується шар заможних міщан, який поповнювався з ряду ремісників-майстрів, мірошників, пасічників, купців, виників, орендарів, представників магістрату. Особливий статус «славетних і вільних» мали міщани Ляхівців⁹⁰. 1785 року 15 травня князем Августом Доброгостом Станіславом Яблоновським було надано «Книгу міщанського стану» м. Ляхівці. Книгу використовували для приймання міщан і вписування їх. Князем було встановлено порядок прийняття до цієї верстви «славетних і вільних». Бажаючий прийняти міське право і вписатися до книги, повинен був звернутися з проханням не менше як до п'яťох міщан, а потім члени магістрату на зборах

⁸⁸ Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції "Хмельниччина в контексті історії України"*. Хмельницький, 2012. С.177 – 181

⁸⁹ Близняк М. Інвентар села Уніїва 1785 р. як історичне джерело. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Матеріали 54 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський*. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 148 – 151

⁹⁰ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 265.

обговорювали чи гідний кандидат до посвячення. Та були ті кому було заборонено в набутті міських прав, такими були: прокляті, відступники від католицької віри, євреї, народжені в незаконному шлюбі, а також ті, що заплямовані безчесним учинком («чия неслава відвертає від них шанованих людей»). До таких належали гультаї, пияки, волоцюги, ті, що не мали господарства і не вели належного способу життя. Якщо кандидат не належав ні до одної із табуйованих груп, члени магістрату повинні були заслухати його присягу і вписати до книги на другій сесії.

Після присяги міським правам, наймолодший з міщан, а потім і наймолодший із громадського кола за участі міських слуг, які проводили кандидата від міської брами, де він чекав, до ратуші, де збиралися міщани або магістрат і тричі постукавши мав увійти. Тоді найповажніший із міщан або бургомістр запитував кандидата чи хоче той бути міщанином і вписатися до міських книг та чи добровільно присяга в цьому, після позитивної відповіді усі підводяться. Наймолодший міщанин або хтось із громади зачитає кандидату присяжний лист, а той повинен був повторювати за ним, поклавши два пальці на хрест перед привілеями або правами. Після присяги кандидата вписували до книги той підписувався, і після цього йому призначали право на міські привілеї, яке має йому служити, за такою формулою: Кандидат присягав Господу Богу, князю, у поспільству міста, що буде вірним і прихильним і при тому підлеглим і послушним старшині, не вчинятиме сварок чи бунтів, хіба що з користю для усього міста. Присягав дотримуватися прав-привілеїв для добра міста, не зраджувати міських таємниць.

Існувала також формула вписання нових міщан до книг, а також формула права, що надавалася новообраному міщанинові. Міська рада Ляхівецького магістрату у повному складі, визнавала кандидат достойним бути міщанином, оголошувала славним і вільним, рівним їм, а також допускала до міських прав дітей і нащадків кандидата. Кандидат ставав міщанином після виконання присяги, міська рада стверджувала це право печаттю магдебургії м.Ляхівці. Повноправні міщани, не могли бути задіяні до жодної роботи, звільнялися від

тягот солдатських постойів і мали низку привілеїв, серед яких: можливість утримувати стави, в окреслених межах ловити рибу волоком, заводити хутори із земельним наділами, полями та садами (без стягнення десятини), вільно тримати на передмістях та на певній відстані від міста гуальні й броварні. А також право на полювання. Багатство привілеїв не задовольняло Теофілію Сапегу. Наприкінці 1790-х років вона негативно відгукнулася про них: вимагала заборонити міщанам приймати в міщанство бажаючих, а залишити тільки право пропонувати відповідну особу, заборонити пропінацію, уточнити права на полювання та надання ставків і млинів і тд⁹¹.

Уся ж церемонія обрання закінчувалася тим, що усі по черзі цілували міські привілеї та права, останнім був новообраний міщанин⁹².

Отже, визначення демографічного стану поселень у XVIII ст. ускладнений відсутністю джерельної бази відповідної тематики на території Волинського воєводства до 1770 – х рр. коли були складенні генеральні подимні. Та й і це не вирішило проблему, тому що подимні реєстри не є описом населення, а служать податковою документацією, що враховувало господарство або дим, як одиницю оподаткування, тому вони лише можуть служити опосередкованим джерелом із цього питання. Важливим джерелом для вивчення населення міст є інвентарі, що укладалися за ініціативи власники, зазвичай перед передання в оренду чи у спадок. Детальний опис населення вперше був викладений у так званій «5 ревізії населення» 1795 р., а також у генеральному описі 1798 р.

Для початку XVIII ст. кількість населення Ляхівецького ключа нам не відома, враховуючи події попереднього століття можемо сказати, що воно було малочисельним та ослабленим. Великого впливу завдали козацькі повстання, національна-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького, а також боротьба із османами на південних кордонах Речі Посполитої. Військові дії прорідили малочисельні міста та села, що призвело до демографічної кризи

---

⁹¹ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

⁹² Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С.265-268

краю. Певною мірою ситуація покращилася після напливу мігрантів із Поділля, після того як території цього воєводства перейшли до Османської імперії, проте варто сказати не на довго. Уже нова Північна війна 1700 – 1721 рр. завдала ще одного удару по вже і так ослабленому населенню ключа.

Позитивні зміни почали наступати у другій половині XVIII ст. у цей зростає населення столиці ключа – Ляхівців і у 1775 році досягає свого максимуму у це століття. Зростає також населення інших поселень ключа. Місто Ляхівці та його «супутник» містечко Корниця були типовими міськими поселеннями для свого часу на Волині. Населення міст та сіл ключа загалом було традиційно поділене на стани, а за своїм етнічним та релігійним складом дуже строкатим. У містах переважно проживали представники шляхти, що в свою чергу поділялася на дві групи, багатших магнатів – землевласників та безземельних – збіднілих, що виконували різну адміністративну, військову чи іншу роботу при дворах своїх більш заможних «панів братів». Також у місті велику частку від усього населення займали євреї, що по суті утворювали окрему етно-релігійну касту, захоплюючи основні джерела прибутку : торгівлю та мануфактурне виробництво. Також велику частку у містах займали селяни, що працювали в основному на землі. Духовенство було мало і воно відносилось до привілейованої частини населення, на рівні із шляхтою, а тому не сплачувало податків. Не малу роль у цьому зіграла приватна політика власників, що певною мірою покращили демографічний стан завдяки наданню нових привілеїв, прав, регламентуванню цехового господарства міста, звільненню селян від кріпацтва, дозволів на локацію мельниць тощо. Такі дії мали на меті не лише покращити стан заселення краю, але й пожвавити економічні зв'язки та торгівлю, пропоную розглянути цей аспект у наступному розділі нашої роботи.

Розділ 3.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Період XVIII ст. для Речі Посполитої відзначився подальшим посиленням позицій шляхти. Пани ставали великими землевласниками – магнатами. Майже уся економічна діяльність була зосереджена на сільському господарстві. На своїх фільварках феодали використовували працю підневільних селян, продуктивність такої праці була низькою, що в свою чергу знижувало прибутки. Та все ж велика кількість землі і отримуваної продукції дозволяла витримувати конкуренцію з господарствами Західної Європи. Основною галуззю було землеробство, традиційним для цього регіону була парова система у формі трипілля. Головними зерновими культурами були жито, ямінь та овес. Сільське господарство здебільшого розвивалося екстенсивним шляхом.

«Міста – це ніби електричні трансформатори: вони підвищують напругу, пришвидшують обмін, вони без упину керують життям людей»⁹³. Таку характеристику ранньомодерного міста дав знаний французький історик Фернан Бродель, такий опис цілком підпадає і під міста Речі Посполитої. Місто завжди було центром куди стікалася вся округа, це в першу чергу був політичний полюс будь-якого регіону, завдяки наявності міського магістрату та замку власника, тут був економічний та господарський центр завдяки ринковій площі на якій селяни могли збути труди своєї праці на землі та придбати щось взамін, тут працювали гуральні, водяні млини, шинки, лазні, заїжджі доми та ремеслові цехи, врешті-решт у місті вирувало релігійне та культурне життя, так як тут осідали духовні та культурні діячі, часто це було одні і ті ж особи.

Якщо говорити про міста, що були у складі Ляхівецького ключа, то це ж звісно місто Ляхівці та містечко Корниця. Звісно ж Корниця була у орбіті свого старшого супутника Ляхівців, було пов'язано із ним економічно та політично.

Яким чином Ляхівецький ключ опинився в руках роду Яблоновських я описав уже вище. За наявним інвентарем останньої чверті XVII ст. ми зможемо

---

⁹³ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. Пер. з франц. Г. Філіпчук. К.: Основи, 1995. С. 413.

дізнатися у якому ж стані була, ще тоді Ляхівецька волость, коли потрапили до рук Станіслава-Яна Яблоновського з поправкою на усі ті події, що трапилися у першій чверті XVIII ст., які я уже описав у першому розділі. В документі знаходяться відомості про наявну кількість будинків їх власників, повинності, що вони мусіли виконувати. Є деяка інформація про замок, а також ратушу.

Стан замку був плачевний, про що пише автор інвентаря: «Старий дерев'яний палац світить пусткою. У ньому не знайдеться жодного приміщення, придатного під житло»⁹⁴. Подвір'я, було заставлене кількома хатинками, що належали християнам та євреям. Не дивлячись на занедбаний стан замку при ньому була військова застава. Другою важливою будівлею за своїм значенням була міська ратуша. Польський будинок ратуші розмістився в центрі міста, де перед тим стояв соляний склад. Його стан не задовільний. Збоку від ратуші, вздовж її стіни тягнулася загородка для крамарів і перекупок. У центрі центрального ринку знаходилося 20 міських комо за які мали сплачувати чинш розміром в один злотий. На цій же центральній площі під час проведення базарів встановлювали мірну бочку, місткістю 4 корці. Ляхівецька осьмачка повинна вміщати 26 львівських гарнців. Знання такої відповідності мір, дає нам змогу припустити, що Ляхівецькі купці торгували у Львові і навпаки. У місті було два млина, один з яких, давніший, має два жорна і ступу, а другий тільки жорна. Є ще й третій млин, новий, у якому мелють під час спуску ставка. Ляхівецький став у 1686 р. спустили. Вартість його 12000 форинтів. На греблі цього ставку не так давно було відремонтовано рибацьку будку. Також інвентар дає опис будинків, що були на той час у Ляхівцях. Їх налічувалося 169, без урахування міської церкви, п'яти порожніх місць, на двох із них мав будуватися п. Макаревич, також не були враховані винокурні, броварні та лазня, усі ці будівлі належали євреям. Сума чиншового податку, яке сплатило населення за той рік становить 224 форинтів, 61 злотих і 40 грош. Від сплати чиншу були звільнений ляхівецький вїйт Казимир Карась та пушкар Онишко. Населення представлено

---

⁹⁴ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 165.

християнською та іудейськими громадам. За допомогою прізвищ та прізвиськ можемо дізнатися про те, що у місті були: боярин – Петро Грабовський, цирульник – єврей Марко, скрипаль – Максим, рабин – Лейба, війт – Казимир Карась, у місті було багато ткачів, ковалів, кушнірів, кравців, теслярів, винників, гончарів, слюсарів.

На жителів були покладені деякі повинності, що вони мали виконувати. Ляхівецькі, зарічанські та передміські міщани повинні були протягом усього року щотижня відробляти один день на шарварку, переважно в п'ятницю, на греблі чи якоїсь іншій потрібній роботі. Ті що мали при господарстві худобу, що можна було використати як тяглову силу відробляти тяглом, усі інші відробляли «пішо». Окрім цього, потрібно було відробляти косовицю від початку її аж до самого кінця (закоски, обкоски), включаючи громадження сіна в копиці, а також жнива повністю, від «дожинків» до «обжинків», той хто мав скот мали нажати чотири копи озимих і стільки ж ярих, а ті хто працював пішо – по дві копи озимих і ярих. Міщанам було відведено два дні для доставки озимої та ярої пшениці до панського маєтку, це вони мали робити своїми возами. Чинш за нерухоме майно повинні були сплачувати і християни і євреї. За ринкові будинки він становить й злотий, за будинки, розташовані на вулицях, що йдуть від ринку до брами, по 25 грошів, за хати з тильної сторони 15 грошів, за хатинки під валом по 1/8 гроша. Чинш віддавався повністю за весь рік у день св. Мартина. Жителі Волі і передмістя мали давали по 10 грошів від кожної хати. Десятину з меду становила кожна десятка колода. Раз у рік з міста доставляти рибу чи збіжжя до Коритниці над Бугом або до Любліна, під них мали доставлятися підводи і вози. За доставку ті що з волами, а й рівно піші, складалися на доставку. Ремісники, в залежності від їх ремесла і місця проживання, сплачували відповідний чинш, який був вказаний біля їхніх імен. Різники, християни та євреї, мусили давати по 2 шматка м'яса і 2 камені (камінь = 32 фунтам) лою. Ті, що колять свиней і продають солонину, повинні були сплачувати по 15 злотих

на рік. Кушнір мав дати по 4 копи баранячих ніг, або від кожної копи заплатити двору по 6 грошів⁹⁵.

Єврейська громада не рідко користувалася додатковими привілеями, таке ж становище було і Ляхівцях. Представники цієї громади замість відробітку панщини повинні були дати двору 50 злотих. Окрім цього, кожний господар єврей повинен був доставити до панського двору по 2 копи збіжжя, тобто, одну озимої і одну ярої пшениці. Ті, хто варив пиво, мед або ж гнав горілку віддавали орендарям певну суму, що була зазначена в орендній угоді. Міщани разом із передміськими жителями були зобов'язані оплачувати переправи, а саме, два мости біля застав'я, міст біля Острога та біля брам. Селяни повинні були допомагати ремонтувати Замковий міст, Млинарі відробляти панщину у замку на теслярських роботах по 2 дні на тиждень. Мірошник зі старого млина повинен відгодувати за рік 4-х свиней, мірошник з нового млина – 3-х свиней. Той, що не був зайнятий, залучався до всяких робіт. Місцеві мірошники за помол діставали четверту мірку борошна. Вони мали сплачувати за залізне знаряддя і жорна четвертий гріш. От таким був стан речей в Ляхівцях станом на 1686 р. Край був дещо занепалий, замок стяв пустокою, у місті були вільні пляци під забудову. Повинності міщан були в одних моментах тяжкими, а десь було видно явне послаблення з боку власника.

Наступним міським поселення являється Корниця, що записана у цьому інвентарі як місто. Містечко з трьох боків (зі сходу, півдня і заходу) було оточене високим валом із парканом нагорі, з північного боку валу немає оскільки оборонну функцію виконував корницький став. За міськими валами знаходився невеличкий передмістя, що був обнесений дубовим частоколом, в якому було кілька хатинок. Спуст ставу тут був в той самий рік, що і в Ляхівцях. На ньому теж був млин з одним жорном, залізним спорядженням і сукновальнею. На другій греблі, збудованій нижче, на Горині, нічого не було. Корницькі міщани платити грошовий чинш та давали курей. Від повної сплати були звільнені:

⁹⁵ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 176 – 177

бурмистр, вїйт, піп, мельник, міський пастух та слуга. Увесь оброк Корниці складав: 29 форинтів 27 грошей та 156 курей. Повинності корницьких міщан були затверджені у 1664 році Криштом Сенютою, що був на той час дідичем цієї волості. Міщани мали сплачувати чинш за нерухомість, а саме: за ринковий будинок 1 зл., за вуличні будинки, що йшли від брами до брами 20 грошей, по 15 грошів за тильні хати, по 7,5 грошей за підвальні хатинки.

Ремісниче виробництво у данний період значно знизилося, а їх розвиток заповільнився і був не рівномірним. Сільські та міські промисли в подальшому відіграють важливу роль у формуванні мануфактурних виробництв, так як вони не були обтяжені цеховими правилами.

Ремісники: шевці, кравці, ковалі та інші сплачували чинш призначений їм з урахуванням місця їх проживання і виконуваної роботи. Різники мали давати до Ляхівецького двору по одному каменю лою один паз за рік. Виробники спиртних напоїв, повинні були давати орендарям певну суму від кадки, як це зазначалося в єврейській угоді. Ті, хто мав тяглову худобу, мав нажати по чотири купи озимої і ярої пшениці, піші мали нажати по 2 копи відповідно. Десятину з меду сплачували одним вуликом, а той, у кого не було десятка вуликів різницю віддавав в грошах по 12 грошів (цей податок таким чином називався очкове). Це стосувалося як християн так і євреїв, в тому числі священника. Один раз на тиждень відроблявся шарварок або на корницькій, або на вигорнійській греблях. Корницькі євреї так само як і ляхівецьку за шарварок повинні були дати 20 форинтів. Відробляти сіножатті, на жнивах, давати підводи до Любліна чи Коритниці раз на рік мали усі піддані, священник теж не міг ухилитися від цього обов'язку⁹⁶. Мельник мав такі ж обов'язки, що його колега у Ляхівцях, відробляв на теслярських робота два рази на тиждень, а також протягом року відгодовував двох кабанів або заплатити за їх відгодівлю дванадцять злотих. От такими були

---

⁹⁶ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 199.

їх повинності, окрім оброку, який вони сплачували як слобідські раз на рік, згідно записів проти їх імен в інвентарі⁹⁷.

Як ми можемо побачити стан речей у Ляхівцях і Корниці був типовим для міст того часу. Урядники міст до яких відносили вїта, бурмистра, мали привілейоване положення в суспільстві, не платили чиншу та не відробляли панщину. Також від сплати податків могли звільняти священнослужителів, тут менше пощастило священику із Корниці, так як він на рівні з іншими відробляв панщину, але був звільнений від сплати чиншового податку. У містах було немала кількість представників того чи іншого ремесла, ткачі, кравці, кушнірі, валяльники, ковалі, теслярі, гончарі, шевці, менш поширеними були професії склярів, скрипалів. Єврейська громада традиційно займалася шинкарством, торгівлею, виготовленням алкогольних напоїв. Нобілітет був представлений в першу чергу міськими урядниками, боярами, козаками, атаманами, священнослужителями.

Очевидно, що в передмісті або приближених селах сіяли озиму та яру пшеницю. Також окремі містяни вирощували тютюн, за що сплачували податок. Було поширеним бджільництво та риболовля.

Торгівля мала місцевий характер, виходи на міжнародні ринки були не значними. Можемо чітко вказати, що торговці з Ляхівців і Корниці мали вихід на ринок в Острозі, Коритному над Бугом, Львові та найбільш віддалений ринок був у Любліні. Возили на продаж рибу та збіжжя. Міщани виконували толоку на користь міста : слідкували за станом замку, доріг, мостів, гребель, млинів, винокурень, броварень. Підвозили дрова, збіжжя, потрібний будівельний матеріал для потреба міста. Ситуація була типовою для волинських міст, народ потрохи оговтувався від подій другої половини XVII ст., як уже на початку XVIII ст. їх очікували нові випробування.

У зв'язку із Північною війною ми не маємо офіційних документів (інвентарі, подимні реєстри, судові справи), що могли б розкрити деталі

---

⁹⁷ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 197 – 200.

економічно та соціального аспекту життя людей двох міст під час бурхливих років. Поки тривала війна помер перший власник Ляхівецького ключа із роду Яблоновських, Станіслав-Ян загинув у 1702 році. Його син Олександр-Ян отримавши у спадок ці маєтки одразу після завершення воєнних дій приступив до покращення життя місцевих ремісників. Із документу, що датований 24 липням 1713 роком⁹⁸ ми можемо дізнатися про цехове життя Ляхівецьких ремісників. Князь Олександр-Ян Яблоновський дав довічний привілей – право належати до ковальського цеху представникам суміжних ремесл. Для кращого впорядкування життя у місті князь дозволив казанкарям, столярам, гончарям, лимарям, колісникам, бондарям, мечникам, ситникам, теслярам належати до ковальського цеху. У документі також вказано регламент і правила співіснування членів цеху, що дає нам змогу краще зрозуміти цехове життя у XVIII ст.

Члени цеху мали обирати з поміж себе цехмайстра з гідного роду та досвідченого у роботі, вибори були щороку у день Пречистої Найсвятішої Діви 15 серпня після посту. Цеховики були вільні у праві обирати цехмайстра, якщо він їм чимось не подобався могли поставити іншого. Взаємовідношення міжцехове мало бути основане на рівності, «Послух і всі братерські повинності так, що молодший старшого, а старший молодшого не легковажить». У цехові проводилися збори раз у два тижні, за непослух і легковажне відношення до зборів і повинностей був передбачений штраф. Усі хто займався вищезазначеними ремеслами у місті, передмісті, або по селах Ляхівецького ключа входив до ковальського цеху, який проводив вільні базари і ярмарки. Місцевий цех мав широкі права у порівнянні із чужинцями, що бажали тут торгувати. Так, від сторонніх вимагалася сплата цехового, тринадцять грошів від воза – у базарний чи день або під час ярмарку. Цехмайстер мав право забирати і продавати товар у неплатників, половину коштів від продажу він мав внести до замку, половину – до «цехової скорбони». Для того, щоб вступити до цеху претендент мав справити обід, на якому мали бути чверть м'яса, десятеро курей,

---

⁹⁸ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 210 – 212

четверо курчат, на шість грошів білого хліба, одна бочка пива, двадцять кварт горілки, чвертку перцю. На наступний день на сніданок мусів дати відро пива, п'ять кварт горілки, п'ять печень: три – братчикам, дві для їх жінок. Син когось із цехових братів міг продати своє місце у цехові, при бажанні самому зайняти місце, мав просити старших братів вказати його місце в ієрархії. Син мав справляти братчика лише сніданок. Також кандидати на вступ до цеху мали показати свої особисті документи⁹⁹.

Учні записували на два роки. Якщо хтось із майстрів, без узгодження із цехом, брав собі учня то мав сплатити цехові гривну, а за свою постанову і вписання мав сплатити три злотих. Після навчання учня «визволяли» і давали грамоту про закінчення навчання за «цеховим обрядом і звичаєм інших міст».

Якщо майстер приймав мандрівного підмайстра без відома цехмейстра, мусив заплатити за це гривну. Якщо хтось не справлявся із роботою, то цехмайстер міг «відпустити» його, після повідомлення усіх майстрів, у противному випадку він мав би заплатити гривну штрафу і «обійти усіх майстрів».

Під час релігійних свят братчику цеху мали відвідувати костел домініканців і відвідувати святі служби – раз – за живих братчиків, а потім – за небіжчиків. На користь костелу ремісники цеху давали півтора фунта воску. Для цього раз на рік був дозволений канон на руське свято «Трьох королів» (Трійця, троїця. Зелені свята), під час якого було дозволено пити медовуху, але так, щоб уже на третій день могли відвідати службу у костелі. Увесь цех мусив зі свічками відвідувати костел впродовж усіх восьми днів на свято Божого тіла, починаючи від першої вечірні і до кінця, під загрозою штрафу у розмірі п'яти кіп литовських грошей на замок, і п'яти кіп – до цехової скарбниці¹⁰⁰.

Цим дозволом князь Олександр – Ян Яблоновський значної мірою розширив права цеховиків, та стимулював розвиток ремісництва і торгівлі у Ляхівцях. «Для більшої певності» князь підписався власною рукою.

⁹⁹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 211.

¹⁰⁰ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 211 – 212.

Не мало зробив для збільшення статусу м. Ляхівець його син Юзеф-Олександр Яблоновський, що перебудував протягом 1747 – 1752 років старий дерев'яний замок, на його місці постав новий мурований палац п'ятикутної форми у стилі класицизму. Твердиня втратила свою оборонну функцію, але стала тепер символом престижу власника. Палац був координуючим центром князя¹⁰¹.

Для покращення координації між своїми маєтками князь Юзеф – Олександр видав універсал, що датується 20 березня 1760 року, про налагодження поштової зв'язку між Ляхівцями та Лисянкою. Було запроваджено регулярну пошту пунктуально з Лисянки і до Ляхівців, якою мали займатися лисянську реєстрові городові козаки. Відповідальними за висилання пошти були: у Лисянці – управитель Кшимовський та поручик Гольчевський, а також комендант; у Ляхівцях – майор Домбровський, комендант та управитель Венгерський, або ж їх наступники. Посади були надані у вічне користування. Ці ж люди були відповідальні за збереження речей, грошей під час відправки, у випадку пропажі посилки вони відшкодовували збитки власнику¹⁰².

Чи були успішними діяння князів Яблоновських по реформування соц. – економічно стану у Ляхівцях ключі можна судити із балансу річних прибутків¹⁰³ 1765 р. Згідно таблиці річний дохід, що давало місто Ляхівці з передмістями пана становив 42871 злотий 14 злотих. Також у місті було три юридики, що належали Козицькому, Кадосі і Пшибишевському вони давали: 618 злотих 15 гріш; 483 злотих 17 ¼ гріш; 310 злотих 13 ½ гріш прибутку відповідно. Містечко Корниця мало річний дохід у розмірі – 10379 злотих 20 гріш. Для прикладу у судньому Теофіпольському ключі, що теж належав Яблоновським, єдине місто, центр ключа – Теофіполь приносило власникам прибутків на суму 23037 злотих і 6 45/120 гріш.

---

¹⁰¹ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98

¹⁰² Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 246 - 247

¹⁰³ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 254-256

Розглянемо демографічний стан міст, що дасть нам додаткові відомості. У цьому нам допоможуть подимний реєстр 1775 р., та інвентарі 1785 р., 1787 р., 1789 р., 1798 р. В даних джерелах міститься інформація про кількість будинків, власників та їх дітей. Перелік населення розділений, першою представлена християнська громада (не існує розділу на конфесії, тому є деякі проблеми із визначенням етнічної приналежності містян), а потім йде громада єврейська.

Згідно із подимним реєстром 1775 року у м. Ляхівці числилося 400 будинків. Інформація про точну кількість населення відсутня, проте ми можемо вирахувати цей показник використовуючи середній коефіцієнт подимного, що був розроблений українськими ученими – демографами, він складає 6,5 осіб на дим¹⁰⁴. Помноживши даний коефіцієнт із кількістю димів (400), ми можемо сказати, що кількість населення у Ляхівцях на 1775 р. становила 2600 городян. До речі, це найбільша кількість населення для цього міста у другій половині XVIII ст.

Наступний документ – інвентар 1785 р. містить багато різнопланової інформації, що дає нам змогу покращити знання про цей місто. Інвентар дає нам змогу дізнатися про кількість будинків, їх жильців, комірників та дітей, є опис майна (коні, воли, корови) та кількість землі (четвертина, сіножаті, хутора, городи) або її відсутність. Традиційно подана інформація про повинності та податки (чи не головна причина складання реєстрів), що сплачувати містяни. Городяни відробляли панщину, літом та зимою, тягло та пішо. Податки були як натуральні – давали овес, яйця, курей, привозити дрова для панського палацу чи скарбової економії, а також відробляли 10 днів служби та брати участь у шарварку, так і грошові, близько 6 позицій. Станом на 1785 рік у Ляхівцях налічувалося 359 будинків, 247 з них записані за християнами, а 112 за євреями. В число записаних будинків були включенні панський палац, броварні, скарбові економії, єврейські школи і шкільки, пусті будинки, а також сакральні споруди. У

---

¹⁰⁴ Близняк М.Б. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку»* (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.) / Відп. за вип. В. Кривошеїн. Дніпро, 2018. С.139-140

місті була одна пуста халупа, що знаходилася поруч із корчмою і належала до скарбу, ще три пусті халупи були закріплені за єврейською громадою. Інвентар свідчить також про «новозбудованих» та «новосілих». До таких належав безіменний дяк, він проживав у «порвішовій халупі» і не платив жодного податку¹⁰⁵. Також від сплати податків був звільнений жовнір Ковальський¹⁰⁶, що записаний як «новозбудований». За звичаєм міський вїйт був повністю звільнений від сплати будь-яких податків і виконання повинностей¹⁰⁷.

У цьому інвентарі за 1785 рік міститься також опис села Уніїва, слід зазначити, що це село є єдиним описаним із усього списку сіл Ляхівецького ключа. Скоріше всього такий інтерес виник із-за неабиякої економічної вигоди, що отримував власник від цього поселення, про що може свідчити джерело за 1765 р., а саме «Баланс річних прибутків з маєтків Ляхівецького, Теофіпольського, Величківського ключів¹⁰⁸. Зазначається, що с. Уніїв з Кашчинцями приносило власнику у рік 16 049 злотих, вражаюча сума для маленького села, якщо брати до уваги, що містечко Корниця в якому проживало більше людей давало всього – 10 379 злотих. У інвентарі 1785 р. село також позначають як фільварок. Про населення Уніїва я писав у попередньому розділі, зараз же зосерджуся на економічних аспектах. Фільварок, що був ядром сільської громади відомостей в документі не має, та є зазначений гуменний (нижча посада у фільварковій адміністрації) – Олекса Гуменний, що мешкав у селі разом із жінкою та чотирма дітьми. Сім'я мала одну корову та третину ґрунту. Олекса був звільнений від усіх податків та повинностей.

Отаманом в Унієві був Іван Степанишин, що відповідно керував місцевим гарнізоном чи його частиною у селі, за що був звільнений від сплати усіх форм ренти, у нього в користуванні були кінь, віл, третина ґрунту та один город, а сім'я складалася із п'яти осіб.

---

¹⁰⁵ ЦДІАК України, Ф.10, Оп.1, Од. 36. 76, Арк.14,18

¹⁰⁶ ЦДІАК України, Ф.10, Оп.1, Од. 36. 76, Арк.5 зв.-6

¹⁰⁷ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 78

¹⁰⁸ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблонівських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С.254-256

Привілейованими і звільненими від сплати податків і відробітку панщини були побережники – Петро Побережник та Василь Копеля. У їх обов'язки входило охорона лісу, а також відбір «квити» (квіти), за ними визначали місце майбутньої вирубки. Побережники підпорядовувалися лісники, що мешкав у сусідньому селі Кащенці. У господарстві Петра Побережника було троє коней, два воли, одна корова, одна четвертина ґрунту, три сіножаті та один город.

Сім'я пастуха, головою якої був Грицько Пастух, у складі п'яти осіб, мала у своєму господарстві одну корову та город. Грицько хоч і належав до челяді, але був звільнений від сплати податків і відробітку повинностей.

Користуючись призви́ськами можемо визначити професійну зайнятість того чи іншого селянина. Відповідно мельників у селі було двоє – Василь Мельник та Захарка Мельник. Василь Мельник, що був одружений, але не мав дітей, володів тритоною ґрунту та одним городом, за це він відбував панщину «пішо» один день влітку та один день взимку, крім цього мусив відробляти 23 дні шарварків «пішо», давати одну курку, десять, яєць, один моток прядивав, сплачувати вісім грошей чиншику та шістнадцять злотих «колового» податку. Аналогічні повинності і податки були у його колеги Захарка. Ткачів в Унієві теж було двоє це – Василь Ткач та Касько Тка, обидва мали у сво господарствах робочу худобу та землю. Можна сказати, що ремісництво не було досить розвинутими і не приносило постійного прибутку, щоб дозволило зоосередитися лише на ньому, навпаки була потреба у додатковому заробітку, що знаходили у праці на землі.

Також в інвентарі зазначені представники таких професій, як кушніри, шевці та гонічар – Каська Кушнір, Онуфрій Швець та Василь Гончар. Вони подібно до ткачів поєднували ремісництво і сільське господарство.

Савка Машталер був представником однойменної професії машталер, він займався кіньми, був кучером, що дало йому змогу перейти у привілейований прошарок населення і не сплачувати податків. У власності Савки був лише один город, що свідчить про те, що його робота давала достатню кількість коштів для утримання сім'ї, що складалася із п'яти осіб.

Серед жителів були представники такої верстви як коморники, про них я писав у другому розділі. Наявність такої верстви свідчить про економічний упадок краю, Роман Ковальчук – «убогий» як їх називали у документі, не мали власності, не відбували панщини та не сплачували натуральної данини. Єдиним обов'язком була сплата шести злотих чиншу. Економічна скрута цього селянина спонукала його найматися до сусідніх господарств. Коморники Унієва становили 1/5 населення. Так як жила у цих селян не було вони були змушені жити у заможніших сусідів. Всього це сімнадцять сімей – 25 % від усього населення. Деколи в одному домогосподарстві жило декілька сімей коморників. Такою була ситуація в Івана Медведя працювало три сім'ї у складі чотирнадцяти осіб.

Шляхти у селі проживало мало, власне є тільки один запис про такий будинок – «його милості пана».

Найбільш традиційним видом торгівельних підприємств на Волині у XVIII ст. були корчми. Цей не дивно, завдяки праву пропінації, по суті дозвіл на монопольний продаж алкоголю у панській корчмі, орендар міг заробити не малі статки, свій інтерес мав у цьому і пан – власник такого закладу. Про це свідчать і податкові відомості з документу. Згідно інвентарю власник корчми отримав із оренди – 2074 злотих, загальні податки з села становили 2524 злотих і 29 гріш. Власне така була і в Унієві, його власники не сплачували жодних повинностей.

Панських пасік, як і пасічника в інвентарі не записано, та можна з впевненістю казати, що пасіки були у окремих селян. Про це нам говорить наявність такої статті податків як – з «десятого вулика». Коли вуликів у господарстві було менше диясно сплачували – «очкове». В селі налічувалося шіснадцять господарств в яких займалися бджолярством.

Одним із багаточисельних видів прибутку була здача землі в оренду. В Унієві одинадцять селян орендували такі «поля бокові», за восени сплачували податок, що в загальному обчислювався 57 злотими та 5 грошами. В загальному балансі поселення приносило князю доходів у розмірі 2524 злотих та дев'ять грошей.

У селі було шістдесят сім господарств, без фільварку, корчми і панського будинку, у їх власності було 62 коня, 81 віл, 56 корів, 45 четвертин поля, 146 сінокосів та 67 городів. Населення сплачувало три типи феодалної ренти – відробіткову, натуральну і грошову. Це було типовим явищем для усієї Волині і відповідно такий стан речей був і в поселеннях Ляхівецького ключа, включно з Унієвом¹⁰⁹.

У 1789 р. ми маємо запис про жителів, що належали до юридики отців домініканців. Значна кількість жителів не мали власної хати і мусіли жити разом із дітьми у своїх сусідів¹¹⁰.

За описом 1798 р., у місті було 2620 мешканців (1392 чол. і 1228 жін.). Серед них 62 особи належали до духовенства, 601 особа належала до категорії шляхти (278 чол. і 323 жін.), 312 осіб були міщанами та євреями (159 чол. і 153 жін.), 223 особи записані, як духовні піддані (122 чол. і 101 жін.) та 1422 особи, як панські піддані (796 чол. і 626 жін.). Більшість підданих були підлеглі місцевому магнату¹¹¹.

Іудейська громада, що займала значне місце у Волинських містах була широко представлена у Ляхівцях та Корниці. Згідно перепису, що відбувся 2 січня 1765 р., у Ляхівцях нараховувалося 589 євреїв¹¹². Та нажаль відсутні дані про загальну кількість населення у місті, що дало б змогу порівняти єврейську громаду із християнською. Другим джерелом, що містить у собі згадку про євреїв являється інвентар 1785 р., завдяки маргіналіям ми можемо визначити рід заняття та/або професію. Серед євреїв були: цирюльник – 1 (Іцько Цирюлік), котляр – 1 (Шимон Котляр), шмуклер, спеціаліст по виготовленню шнурків – 1 (Мошко Шмуклер), шинкар – 1 (Копель Шинкар), вокскобійники – 1 (Лейзор

¹⁰⁹ Близняк М. Інвентар села Уніва 1785 р. як історичне джерело // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Матеріали 54 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 148 – 151

¹¹⁰ ЦДІАК України, ф. 10, оп. 1, од. зб. 77, арк.8 зв.-9

¹¹¹ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2013.* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 78

¹¹² АЮЗР. Киев, 1890. Ч. 5. Т. II. С. 105

Воскобійник), мірошники – 1 (Нута Мірошник), золотарі – 1 (Йось Злотник), кравці – 2 (Мендель Кравець, Лейба Кравець), двоє шевців (Зискель Швець, Дувід Швець), орендарів – 3 (Арія Орендар, Євшия Орендар та ін.), фурмани – 3 (Шльома Кушнір, Пінкас Кушнір та ін.), пекарі – 4 (Хаім Пекар, Мошко Пекар та ін.). Популярними серед єврейської громади, як ми можемо бачити були такі професії як: кравець, швець, фірман, пекарі, золотар, котляр, шмуклер, воскобійник, мірошник та шинкар. Доходи від утримання шинку були значними про що свідчать дані¹¹³.

Заможними євреями були: Сапса Лейбович, що тримав один шинок, а також «затильний будинок». В одному будинку могло мешкати декілька сімей. Такими були сім'я Мошка Пекаря – 5 осіб та Лейзора Кравця. «Новозбудуваним» був Зискель Шевця, тому був звільнений від сплати податків. Загалом за інвентарем 1785 року єврейська громада мала 112 будинків, 16 – були заїжджми, 20 – були шинков, 76 – були так званими «затильними будинками». Наявність останнього типу будинків, дає нам змогу казати, що представники єврейської громади використовувати їх як крамниці або майстерні¹¹⁴. Для більш чіткого розуміння пропоную переглянути таблицю.

Таблиця 2 «Кількість населення Ляхівців»¹¹⁵

Роки	Християни			Євреї			Загальна кількість будинків	Всього населення
	Чол. статі	Жін. Статі	Разо м	Чол. статі	Жін. Статі	Разо м		
1765 р.						589		
1775 р.							400	2600
1785 р.			1201	245	296	541	359	1742

¹¹³ ЦДІАК України. Ф.10. Оп.1. Од. зб. 76, арк. 15 зв.-16

¹¹⁴ Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту», 3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Луцьк, 2014. С. 14 – 19*

¹¹⁵ Джерело: ЦДІАК України, ф.10, оп.1, од. зб. 76; ЦДІАК України, ф. 10, оп. 1, од. зб. 77; ЦДІАК України, ф. КМФ 11, оп. 2, од. зб. 13 Опис Острозького повіту Волинської губернії 1798 р.; ЛНБ, ВР, ф. 5, оп. 1, спр. 494, арк. 233.

1787 р.							341	2216
1789 р.							342	2223
1798 р.							320	2620

Розглянемо тепер стан речей, що склався у Корниці. За даними подимного реєстру 1775 року містечко мало 81 дим, така мала кількість пов'язана із новою конституцією 1775 року, що вводила нові зміни в розумінні поняття «дим» про це докладніше пише М. Крикун у своїй статті¹¹⁶, тому загальна кількість будинків була значно більшою. Вже у 1785 р. у містечку нараховувалося 115 будинків і 636 мешканців. Населення ділилося по прикладу Ляхівців на християнську і єврейську громади. Так, станом на цей рік у руках християн було 82 будинки, а у євреїв – 33. До списку не був включений Степан Вигорянський, що мешкав із дружиною та двома доньками при млині, там мав робочу худобу та земельний наділ. Разом із ним жила сім'я Іцька Колесника, куди входили дружина та син, скоріше всього він допомагав при млині. За цим господарем був також записаний кінь, два воли, $\frac{1}{2}$ четвертини ґрунту, 3 сінокоси та один город, він відробляв панщину та сплачував чиншовий податок. Отже, маємо такий кінцевий рахунок для містечка Корниця: християн проживало 336 осіб, із них 172 чол. і 164 жін. До цієї кількості потрібно додати 60 осіб коморників (31 чол. і 29 жін.), що проживали у чужих будинках, тож сумарна кількість населення досягала 396 мешканців¹¹⁷.

Таблиця 3 «Населення Корниці»¹¹⁸

Християни			Євреї			Загальна кількість будинків	Всього населення
Рок и	Чол. статі	Жін. Статі	Разо м	Чол. статі	Жін. Статі		

¹¹⁶ Крикун М. Реєстр димів Правобережної України останньої чверті XVIII ст. *Записки НТШ. Т. ССXXXVIII. Праці історико-філософської секції*. Львів, 1999. С. 515 – 553

¹¹⁷ Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». Хмельницький, 2012. С.177 – 181

¹¹⁸ Джерело: Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». Хмельницький, 2012. С.177 – 181

178 5 р.	203	193	396	114	126	240	115	636
178 9 р.	176	155	331	90	110	200	113	531
179 8 р.							95	565

Євреї були у такому ж становищі, що і їх співвітчизники у Ляхівцях. Корницю за своїми розмірами відходила до категорії невеличких містечок Волинського воєводства. Впродовж останньої чверті XVIII ст. спостерігається занепад містечка, зменшується загальна кількість населення та будинків.

Особливо щасливими роками виявилися для Ляхівців 1780-ті та 1790-ті з ряду причин. Князь Август-Доброгост доклад не мало зусиль для збільшення числа міщан у місті та розширив їх права та привілеї.

Так у 1787 році 1 березня Ляхівецький магістрат надав міщанські права Кирилові Хайдировському. «...признаємо Кирила Хайдировського міщанином, його ж оголошуємо славетним і вільним на рівні з нами та разом з його дітьми і потомками до наших прав допускаємо...»¹¹⁹. Цікаво те, що з усіх підписантів, а їх було шестеро (Олександр Прокопович, Онуфрій Сиежа, Стефан Грелицький, Роман Прокопович, Якуб Сулима Липський, Теодор Грелицький), лише один був неписьменним (Роман Прокопович).

Того ж року, але уже травні 15 числа Август-Доброгост надав місту «Книгу міщанського стану»¹²⁰. Бажаючі прийняти міське право, мали звертатися з таким проханням не менше як до п'ятьох міщан, згодом магістрат мав зібратися у певному будинку і обговорити кандидатуру, визначали чи була людина гідно чи ні. Магдебурзьке право забороняло приймати тих хто був оголошений проклятим, відступником від католицької віри, євреїв, бастардів, а тож людей, що були заплямовані «безчестним учинком». До таких зараховували гультаїв, пияк, волоцюг, а також тих хто не мав господарства і не вів належного способу

¹¹⁹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 265

¹²⁰ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 265 - 269

життя. Лише після цього людину могли вписати до книги, це відбувалося на другій сесії, що призначалася у певний день.

Церемонія прийняття нового міщанина була традиційною. Кандидата за присутності міських слуг, ввели від міської брами до ратуші, наймолодший міщанин та наймолодший із громадського кола. Після цього бажаючий вступити до магдебургії мав тричі постукати і відповісти на питання бургомистра або старшого міщанина. Після цього він зачитував присягу, поклавши два пальці на хрест перед привілеями або правами. Опісля його вписували до книги за новим звичаєм, кандидат мав також особисто підписатися.

Проголошеному міщанину надавалися такі ж привілеї, як і решті, його оголошували «славним та вільним», рівним серед інших мешканців міста, а також допускали до магдебурзького права дітей і нащадків.

У той же день міщанами було визнано Якуба Греліцького, Олександра Липського, Яна Водзінського, Кліма Вишимирського, Яна Греліцького, Константина Жука, Петра Івановича Хмельницького, Теодора Валигури, Євтуха Филиповича, Миколая Калиника, Яна Суліму Липського, Григорія Ліхвантого, Миколу Хмельницького, Остапа Валигури, Грицька Балагури, Семена Святецького, Кирила Хандировського, Яна Вошила, Яна Ярмолюка, Данила Мартикшкова, Антона Сулімка, Якуба Сулімка, Дмитра Гуменюка та Якуба Ярмолюка. Були ті, що не підписалися: Григорій, Павло Прокопович, Павло Пшеничний, Семен Жила.

15 липня 1787 року була видана відпускна із описом прав і привілеїв, що були надані міщанам Ляхівців. Вони звільнялися від солдатських постойв, про їх шкоду я писав у першому розділі, від обов'язку купляти горілчані напої у «шабашному шинку» де ціна була вищою. З цього часу ні орендар, ні шабашний шинок, тобто скарбовий або орендаторський, не могли ні пропонувати, ні примушувати міщан купувати у них горілку. Тепер міщани були вільні у виборі де брати горілку, лише мали сплатити відсоток. У місті був звичай за яким шинкар не мав шинкувати у суботу («сабаш» або шабаш), гадаю такий привілей вибили для своєї вигоди євреї, що мали не аби яке лобі в місті, винятком був

лише шабашний шинок. З цього часу міщан – християн ця заборона не стосувалася. Ще одним нововведенням було право музикантам грати у міщан, які проживають у місті, не зважаючи на чергу, і навіть у кількох будинках в один день. До цього музикант мав змогу грати лише у неділю або ярмарок тільки у шабашному шинку. Суворо відносився до права пропінації, вона більше не поширювалася на міщан, а лише на євреїв та усіх тих хто не мав міського права. Князь наголошував: «...усім теперішнім і прийдешнім управителям пропінаційних писарів; щоб вони цього права не ламали, а навпаки, щоб якнайточніше його дотримувались і зберігали...». Міщанам князь дозволив обирати на свій розсуд місця під ставки, при одній умові, щоб вони не загрожували неливним лукам або полям, для цього потрібно було повідомити управителя економії або звернутися за дозволом особисто до князя. Після отримання дозволу міщанин отримував став у вічне володіння із правом залишати його синам і нащадкам. До цього ж, Август – Доброгост дозволив встановлювати для своїх потреб млинки, а за окремим дозволом і на чужих. За окремим дозволом і правом на тих же млинках могли бути встановлені крупорушки і валяльні. За такою ж процедурою можна було заводити на визначених князем хутори із земельним наділом і полем, тут же ж міщани могли мати городи і садки без стягнення десятини на оренду. Біля цих хуторів міщани могли мати внаслідок права вічного посідання пасіки. За бажанням, можна було отримати дозвіл на поле під пасіку, а також землю на присадибну ділянку. При тих же хуторах хто хотів, міг вільно отримати сіножаті на багато косарів, не рахуючи землі, що він оброблятиме, все це передавалося дітям та нащадкам, згідно права вічності. Кожний міщанин міг також мати кілька халу і двірків, як в місті, чи на селі або хуторі, підпорядковуючись міській юрисдикції. Будь-якому міщанинові можна було вільно мати гуральні і броварі на передмістях і на віддалі від міста. Нижче Сушковець і вище Гулівців міщанам дозволялося ловити рибу волоком. Усім міщанам дозволялося торгувати різними товарами не лише у місті, але і в інших маєтках князя, а також їздити на ярмарки. Кожному «славетному і вільному» дозволялося вільно мати різні винні шикни, медові і пивні гуральні

лише після узгодження і оплати оренди. «Також цим самим привілеєм надаю у вічне володіння і дарую землі під посіви і сіножаті, які пізніше мають бути описані згідно їх розмірів і границь. Місту стягувати не більше одного чиншу, який згодом відповідно до геометричного виміру треба буде скалькуювати на четвертини». Бургомістрові було подаровано, без будь-якої оплати чи сплатити чиншу, з цих полів – три волки поля і чертвєртину сіножаті з місцем на фільварок, з яких мали надходити щорічні прибутки. У місті була проблема пов'язана із відсутністю міської ваги, на якій би купці зважували усі свої товари як при продажу так і при купівлі, тому князь дозволив місту встановити таку вагу із застереженням, що вона повинна була відповідати королівському фунту. Прибутки з використання міських ваг були даровані місту, як його «довічний прибуток». Останнім з наданих привілеїв було право на полювання усім міщанам. Князь також визначив судову юрисдикцію міста, що поширювалася на саме місто Ляхівці з передмістями, двома Волями, Стариками, Підгорою і Новим Горинем, місто Корницю, також з передмістями, села Уніїв, Кащина і Княгинин¹²¹.

Як ми можемо побачити список нових прав і привілеїв був досить вагомим і мав на меті, по – перше збільшити кількість міщан, а також покращити їх майновий та соціальний статус. Нажаль у кінці 1790 – х рр. було видано зауваження¹²² Теофілії Сапєги з Яблоновських, щодо цього привілею. Княгиня пропонувала:

1. До присяги міщан внести зміни, які треба зазначити
2. Заборонити міщанам приймати інших у міщанство, залишаючи їм тільки право пропонувати відповідну особу. Міське право могло бути надане лише скарбом, «причому Її світлістю панею»
3. Заборонити їм пропінацію: вона допускалася лише за оплатою оренди, коли вони захочуть шинкувати разом з іншими шинкарями

¹²¹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапєг і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 270 – 273.

¹²² Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапєг і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 274

4. Трунки (напої) для їх потреб брати в оренді або шабашному шинку
5. Уточнити справу полювання, риболовлі, надання ставків і млинів
6. Купівля землі міщанином є вільною, проте має бути заборонена купівля панщинної землі

У цей же день князь звільнив від кріпацтва і надав міські права своєму підданому Олександрові Прокоповичу «... маючи на увазі заслуги ще Вавжиця Прокоповича – батька, а також підтверджений сином Олександром, його вірність і прихильність, які щоденно відчуваємо і не видячи для цього жодної іншої винагороди крім однієї – вільності, оголошую його славетним вільним міщанином, звільняючи його з дітьми і найдальшими потомками від підданства»¹²³. Такий же привілей отримали піддані князя Теодор Грелицький¹²⁴ та Роман Прокопович¹²⁵.

Отже, як ми можемо побачити доля двох міських поселень Ляхівецького ключа міста Ляхівці та Корниця склалася протягом XVIII ст. цілком успішно. Міста і округа перебували у занепаді в кінці XVII ст. після подій Хмельниччини, та вступили у наступне століття не у кращій формі. Новий час був не привітним, містян чекали буремні часи Північної війни, що обернулися жахливими наслідками, спричиненими солдатськими постоями. Та завдяки активній діяльності князів Яблоновських округа потрохи почала відновлюватися. У місті був збудований мурований палац, що став резиденцією місцевого магната. Надані привілеї і права у другій половині XVIII ст. пожвавили розвиток міст, збільшили чисельність міщан у місті та створили сприятливу атмосферу для їх матеріального збагачення.

Ляхівецький ключ у своїй основі був сільськогосподарським краєм, міські поселення ключа були торгово-ремісничими центрами округи і лише у другій

---

¹²³ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 273

¹²⁴ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 275

¹²⁵ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 276

половині XVIII ст. центр м. Ляхівці почав трансформуватися в промисловий осередок округи¹²⁶.

Завдяки наявності інвентарів кінця XVII ст. і XVIII ст. ми зможемо розглянути як змінювався господарський стан ключа та його потенціал. Я уже використовував інвентар Ляховецької волості, що був укладений 30 вересня 1686 р.¹²⁷ для розгляду питання міст, у даній частині ми зможемо представити і стан сільської округи.

Особливостями було те, що в інвентарі вказано багато переселенців із Поділля: «подільські люди». Це були вихідці із сіл Мала Сторожа, Вільхова, Великої Сторожки, Каліуша, Зеньківців, Тимкова, Хрептіївни, Великої Струхи, Чугірова, Кунчана, Ушиці, Лишковичі. Також окремо зазначенні нові поселенці, що прибули сюди у 1681 – 84 роках, і наддністрянці з села Вовківець, що осіли в селі Шуньки Ляхівецької волості. Потрібно зауважити, що в інвентарі записані лише ті хто підлягав оподаткуванню і панщині, відсутня або фрагментарна інформація про жінок, дітей, шляхту та духівництво.

Почнемо із села Гулівців, що зазначене одразу після Ляхівців. Населення тут поділялося на давніх підданих їх було зазначено 10 осіб, нових поселенців, що прибули сюди у 1682 році, їх було 18 осіб, та подільських людей їх налічувалося 34 особи. Повинності і податки у них відрізнялися, так давні поселенці повинні були відробляти з однієї десятини шість днів на тиждень протягом року. Оброк складав: одну мірку вівса ляховецької міри, що дорівнювала 8 вісьмерикам, 2 каплуни, 4 звичайні курки, 2 низки грибів, по три лікті кожна. За нерухоме майно вони платити по 1 злотому, повинні були напрясти пряжі з панського кружелю сорок пасмів, кожне пасмо в 30 ниток, на аршине мотовило, а також стерегти по черзі місцевий фільварок. Десятина з меду бралася традиційно з 10 вуликів, де бракувало до десятка повинні були сплатити різницю у 12 грошів від вулика. Раз у рік ті хто мав коней мали відправляти ними

---

¹²⁶ Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. Студії і матеріали з історії Волині 2013 / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98.

¹²⁷ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблонівських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 165 – 205

до Любліна або Коритниці підводи за це вони звільнялися від панщини, ті хто не мав тяглової худоби мали складатися на щорічні підводи по три злотих на кожному. Орні роботи і жнива, а також шарварок виконувалися не за панщину. Ті, що мали по півдесятини, повинні були віддавати половину з неї, а з третини – третю частину. Села в загальному мало 90 десятин землі.

Повинності гулівецьких підданих були наступними. З кожної десятини, яких було 90, кожний хто володів нерухомим майном, повинен був давати по дві низки грибів довжиною три лікті і по 200 яець, так само і з третини та півдесятини. У селі не було слободи, а тому тут залишався чинш зерном та відробіток панщини по 4 дні щотижня протягом року, нові поселенці відробляли 3 дні, а їхній чинш був визначений як для слобідських людей, він дорівнював 7,5 гріш, для давніх підданих 15 гріш. У селі був ставок на ньому знаходився млин на одне жорно, спуск ставка припадав на 1687 рік, його вартість становила 300 форинтів. У панському дворі було три хати, що розташовувалися одна проти одної і були оточені частоколом. Цікавим є свідчення про наявність в урочищі колись невеликого замку, та на той час там збереглися лише вали, рови і муровані фундаменти. Подільські люди не сплачували жодних податків, а лише мусіли відробляти 2 дні панщини щотижня. Вільними від чиншу були також Щупчик – атаман та Семен Мельник, що був із новоприбулих¹²⁸.

У Жемелинцях кількість старих поселенців становила 13 осіб, новоприбулі із Волівська становили 12 осіб, подільських людей, усі вони були вихідцями із села Хрептіїва було 19 осіб. Повинності жемелинських підданих в усьому були подібні на повинності гулівецьких підданих. Старі поселенці відробляли чотири дні панщини, а новоприбулі – по три дні. Шарварок займав один день, оплата за вулики була ідентичною до гулівецької. Селяни мали давати по дві низки сухих грибів. Жемелинський мірошник Трохим, повинен був відробляти панщину на теслярській роботах двічі на тиждень, а також відгодовувати два панські кабани, якщо він був не спроможний цього зробити, то мав дати 12 форинтів. У цього ж

---

¹²⁸ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 179 – 181.

Трохима був млин на два жорна і одне залізне приладдя. Сільський став знаходився на річці Полкві, його спуск був назначений на 1688 р. Від спали чиншу був звільнений атаман Микита та шинкар Матвій (Матнаш). Подільські люди мали відробляти 2 дні панщини на тиждень. Є інформація про двірські поля у Жемелинцях. Місце, де колись знаходився панський двір було занедбаним, там знаходився мурований льох, що був у напівзруйнованому стані. У загорожі, біля двору, деколи щось сіяли на потреби панського двору, або давали у користування підданам за десятину копу. Панські поля, починалися біля цього двору і тягнулися до дороги, що вела з Ляхівців до Чолганського Каменя. На засів йшло 60 мірок ляховецької міри, тобто 480 вісьмериків. Також тут була корчма у якій колись проживали ковалі, та тепер там була пустка. У селі нараховувалося 91 десятина. Деякі з них засівали волянські і їм у цьому всіляко спряли та швидшої їх асиміляції. Вони також мали платити і за незасіяні поля 10-у копу. До речі, у Жемелинцях на той час формувалася слобода¹²⁹.

Село Човгузів було пустим, там ніхто не проживав і відповідно поля не засівалися. Тамтешній став був у занедбаному стані, його спуск був призначений на 1687 рік. Став оцінювали у 200 форинтів, ремонт греблі вимагав великих коштів¹³⁰.

У Сивках проживало 21 особа, серед них був лише один новоприбулий – Троцько Волошин. Їх повинності були такі ж, як і в гулівецьких підданих. Однак тут уже була слобода. Старі поселенці мали відробляти щотижня 4 дні, а нові по 3 дні. Піддані села Сивки мали повністю відбути посівну, жнива, сіножаті, шарварок і один раз на рік толоку. Так само як і селяни із Жемелинців і Гулівців, мали брати участь у доставці підвод до Любліна, Коритниці або Львову, якщо тяглової худоби не було то відповідно складалися на фіри. Оброк сплачували відповідно до запису навпроти їх імен він традиційно дорівнював 15 грошам. Оброчники і отамаман звільнялися від панщини за умови сплати оброку. Селяни

---

¹²⁹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 181 – 184.

¹³⁰ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 184

мали доставити до панського двору по дві низки грибів та гарнець горіхів. Селянські десятини не засівалися, а з кожного десятого дерева із садку урожай йшов на користь пана. До слова, садів у селі було близько 33 вони розкинулися на 11 десятинах землі¹³¹.

У селі Кур'янки зазначено 8 осіб із яких 2 були новими поселенцями. Їх повинності були такі самі, як і в гулівецьких, однак вони за домовленістю відробляли панщину на користь державців. Місцевий ставок був маленьким і на ньому було неможливо встановити млин. Поля були бідні, так як село було оточене лісами та болотами.

У с. Войнихів проживало 4 старих поселенці тих, що осіли у 1682 р. було 8, подільських людей нараховувалося 23 особи. Старший мірошник Іван Мельник, мав відробляти теслярством і відгодувати кабана, із-за того, що не спускали став він мав заплатити 6 фор. Теж саме мав зробити і мельник Микита. В обох млинах було два жорна і залізне приладдя. У третьому млинку, що розташовувався на найвижчому місці, не було нічого, окрім нового зрубу і лотка. Спуск ставків був запланований на 1689 р. їх вартість становила 1500 форинтів. Повинності були ті самі. Місцеві селяни як і селяни Сивків мали відробити сівбу, жнива, сіножаті, шарварок на ставках і один раз на рік толоку. Подільські поселенці не платили жодних оброків, лише відробляли двох денну панщину. Войнихівський піп мав дати десятину з меду і підводи. Від сплати чиншу і панщини був звільнений місцевий атаман¹³².

У Шуньках проживало 25 осіб з яких 17 записані, як «наддністрянці» з села Вовківець. Їх повинності були ідентичними до попередніх прикладів. Новоприбулі мали відробляти панщину у розмірі двох днів, лише двоє з них відробляли по одному дню на тиждень. Деяких з наддністрянців поселив у себе пан Горовича, за що ті мусіли відробляти на нього після свята св. Мартина.

---

¹³¹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 185-186

¹³² Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 189

Село Хорошів налічувало 26 особи населення, з яких 11 були новопоселенцями, подільських людей було 8. Повинності були ідентичними. Із відмінностей: десятий рій бджіл, як десятину меду віддавали пану, а також урожай із кожного десятого дерева із садку, після того як дерево має зав'язь. Тут піп теж платив десятину з меду і повинен був давати підводу для доставки збіжжя і риби до зовнішніх ринків. У селі було 18 десятин землі, інші «давно позаростали лісом». Той хто сів мав давати десятку копу¹³³.

У дальніх Калитинцях проживало 21 особа. Тут було слобода із 1684 р. тому селяни відробляли лише один день панщини. У селі нараховувалося 11 десятин та був панський лан, що лежав біля Кур'янки, міг віддаватися під засіви підданам, за що вони платити 10-у копу. Також піддані платили на утримання двірської сторожі 10 злотих за рік¹³⁴.

У ближні Калитинцях проживало сім господарів, що були звільнені від сплати будь-якого оброку, лише мусіли відробляти 2 дні панщини. Це «сільце» так само як і село Теремне було орендоване Олександром Яблоновським за угодою, що була складена 10 жовтня 1686 року. Йому мали належати усі доходи від сіл, проте з умовою, що той не буде нищити навколишніх лісів. Було найнято грицівського боярина з Хорошова, який мав повідомляти до Ляхівецького замку про завданні шкоди¹³⁵.

Село Старики, що згодом стало передмістям Ляхівців, нараховувало 7 старих поселенців, у 1681 – 1682 рр. тут осіли 26 господар, із них п'ятеро були вільними, подолян було найменше – 3 господарі. Повинності були схожими до гулівецьких, але так як тут ще не було затверджено слободу, старі поселенці повинні були відробляти по 4 дні панщини, а новоприбулі по 3 дні на тиждень, подоляни – 2 дні. Був тут млин на ставку біля Білокриниці, що належав Хведьку Мельнику. Він відробляв теслярські роботи і відгодовував два кабани на рік, або

---

¹³³ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 191-192

¹³⁴ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 193

¹³⁵ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 196

мав дати на відгодівлю 12 злотих. Піп мав віддати десятину з меду і доставляти підводу на рівні з усіма. Був тут фільварок у занедбаному стані. На території знаходився старий дерев'яний будинок, недобудована стодола та ненакритий земляний погріб. Уся ця територія була обнесена частоколом.

Спустошеними були три села: Вигірне, Кораблівка, Мінцова Волиця. У них ніхто не проживав, було два ставка на одному із них був один камінь.

Село Тихомель налічувало 27 господарів із них 10 переселилися сюди у 1684 році, вільними були 3 людини. Повинності селян були такими: ті хто мав десятину мусів відробити 6 днів панщини від дня св. Яна до св. Мартина, а від св. Мартина до св. Яна по 4 дні. Ті хто мав свій плуг, орали тільки 2 дні, а наступні два дні орали ще раз або боронували. Усі відробляли посівну, жнива, сіножаті, шарварок і дві толоки на рік без панщини. До оброку входили: мірка вівса ямпільської міри, одна гуска, два каплуни, чотири курки і по 15 гріш чиншу. Місцеві піддані мали давати дві підводи на рік до Любліна, десятину з меду одним вуликом, а де бракувало до десятка відшкодовувати різницю по 12 грошів за вулик. Також по черзі піддані стерегли панський двір (29 ночей). Подолян було 29, відробляли вони 2 дня панщини, оброк платили – Федір Шевця і Роман Шевця, разом 6 фор. за це були звільнені від робіт. Так само від робіт був звільнений атаман Максим та піп Григорій.

Тихомельський двір представляв з себе майже пусту територію. Є згадка про Аріанську вежу або «гробівець їх милостей панів Сенют». На території колишнього двору були муровані льохи, які потребували накриття. Двірець був дерев'яний. Була кімнатка і невеличка пекарня. Стайня і хліви були плетені із лози і криті соломною. Також наявна дерев'яна стодола накрита соломною. Це двірець стояв на попівській землі і належав місцевій святині. Двірська пасіка була у тому ж місці де була пасіка пана Пшерембського. В селі нараховувалося 11 десятин оброблюваної землі. В інвентарі перераховані порожні села, що належали до Тихомеля, а саме: Воробіївка, Коров'є тут був у 1685 році зайнятий став, Водички, Волозкове тут знаходилося два порожніх ставка, Кривовілька, Москалівка став у цьому селі був зайнятий у 1686 році за 110 фор.

Ну і останнім у нашому списку є село Миклаші де було 6 господарств. Повинності миклаських селян були ідентичні до повинностей тихомельських підданих, проте тут була слобода. Місцевий мірошник Степан відробляв два дні на тиждень на теслярських роботах, та мав відгодувати протягом року двох кабанів, але так як млин був у пустці, його від цього обов'язку звільнили. Вартість ставка оцінювалася у 300 форинтів, його спуск був запланований на 1688 рік¹³⁶.

До інвентарю, як пише його автор – Андрій Тайнер, не були включені села, що знаходилися у посесії у різних панів, окрім тих сіл, прибуток з яких отримував дідич Ляховецької волості.

Отже, можна сказати, що Ляхівецька волость, що стала основою для однойменного ключа, у кінці XVII ст. була у стані відновлення від наслідків лихоліть попередніх десятиліть. У край прибуло не мало людей із Поділля, які вочевидь тікали звідти після відходу воєводства до турків, та людей із Наддністрянської території. Їм всяко допомагали обжитися на місці та осісти, звільняли від сплати чиншу та оброку та зменшували дні панщини. Важким було становище для старих поселенців, що були обтяжені роботою та податками. Вигідне становище було у шляхти, різного роду чиновників, мельників, мірошників, атаманів та священнослужителів, що звільнялося від сплати будь-якого оброку і панщини, хоча були і винятки описані мною вище. Було чимало слобод, де населення жило дещо краще. Поселення жило і харчувалося із сільського господарства. Був вихід на зовнішні ринки у Любліні, Львові та Коритниці над Бугом, туди возили на продаж рибу та збіжжя.

На жаль, дослідження господарського стану Ляхівецького ключа у першій половині XVIII ст. ускладнене відсутністю джерел за той період, існує лише декілька документів, один із них я проаналізував в контексті розвитку міста Ляхівці.

---

¹³⁶ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 204-205

Другий із наявних джерел вартий нашої уваги датований 6 травня 1727 р.¹³⁷. Це патент княгині Теофілії Яблоновської, наданий їй підданому Іванові Семчуку на млин в Гулівцях. Таким чином Іван отримав право користуватися новим млином, що був побудований на греблі біля старого млина. За свідченням Олексія Барановича мельник був зобов'язаний відгодовувати свиней на користь магната¹³⁸. Хоча про це не згадується у вищенаведеному патенті, очевидно, що Іван Семчук скоріше всього теж виконував такий обов'язок, сумніви зникають, якщо врахувати усі випадки наведені в інвентарі за 1686 р., де мельник виконував таку повинність.

Важливим документом у контексті цього розділі є баланс річних доходів з маєтків Ляхівецького, Теофіпольського і Величківського ключів за 1765 р.¹³⁹. Пропоную порівняти ці три ключа, що належали Яблоновським, і порівняти їх економічну потугу.

Таблиця 4 «Баланс річних прибутків Ляхівецького, Теофіпольського і Величківського ключів»¹⁴⁰

Місто Ляхівці з передмістями ясновельможного пана		Річний дохід			Оцінка маєтків на спадщині, рахуючи по 20 за тисячу	
		злоті	гроші	Злоті	Гроші	
Місто Ляхівці з передмістями ясновельможного пана		42871	15	857430		
Ляхівці	з частиною	Козіцького	618	15	12370	
		Кадоха	483	17 1/4	9671	15
		Пшибишевського	310	13 1/2	6209	

¹³⁷ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 214.

¹³⁸ Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. Москва. 1955. С. 69

¹³⁹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 254 – 255.

¹⁴⁰ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С.254 – 256.

	Корниця	10379	20	207593	10
Села	Жижниківці	4354	193/4	87003	5
	Гулівці	13778	15,5	275570	5
	Княгинин	3531	2815/16	70639	8,5
	Бісівка	5653	23,5	113075	15
	Волиця	6742	57/8	134843	27,5
	Денисівка	7888	12,5	157768	5
	Жемелинці з Сушівцями	13385	18,5	267712	5
	Миклаші	12375	4	247502	20
	Погорільці	5893	21	117874	
	Москалівка	4754	4	95082	20
	Воробіївка	5728	11	114567	10
	Водички	2275	11	45507	10
	Варивідки	5057	14,5	101149	20
	Сивки	7614	3,5	152282	10
	Уніїв з Кашчинцями	16049	26	320997	10
	Хорошів	6071	28	121438	20
	Калетинці Малі	2583	14	51669	10
	Кур'янки	3293	7	65864	20
	Шимківці	3971	29,5	79439	10
	Дзвінки	2851	17	57031	10
	Калетинці Великі	3972	17	79451	10
	Шумки	4287	17,5	85751	15
Юрівка	3913	16	78270	20	
Теремне	1990	20	39813	10	
Разом:	202683	15 1/16	4053670	1,5	
Теофіпольський ключ					

Місто	Теофіполь	23037	6 45/120	460744	7 1/6
Села	Кунча	10264	20	205293	10
	Тороканівка	3830	16,5	76791	-
	Кароліна	2473	22	49474	20
	Карабіївка	7597	23	151955	10
	Михнівка	6338	29,5	126779	25
	Коров'є	8972	5,5	179443	20
	Кривовілька	4568	28	91378	20
	Новоставці	10893	21	217874	-
	Чолгузів	16959	29 3/5	339199	17,5
	Вовківці	4783	19,5	95673	5
	Разом:	99730	11 7/31	1994607	14 2/3
Величківський ключ					
Села	Сілець	7483	23	149675	10
	Підліси	5399	1	107980	20
	Угли	5726	27	114538	10
	Літогоща	2605	7	52105	-
	Арсоновичі	3972	25	79456	20
	Корсинь	2773	9	55466	10
	Разом:	27961	3	559222	10
Загальний баланс річного прибутку з маєтків:					
Ляховецького ключа		202683	15 1/16	4053670	1
Теофіпольського ключа		99730	11 7/30	1994607	14 2/3
Величківського ключа		27961	3	559222	10
Разом:		330374	29 191/2 40	6607499	25 11/12

Як ми бачимо річний дохід з Ляхівецького ключа, що був найбільшим із трьох ключів, складав 202 683 злотих, найбільше прибутків власнику приносили: м.Ляхівці – 44 282 злотих з урахуванням трьох юридик – Козіцького, Кадоха, Пшебишевського; на другому місці опинилося с. Гулівці, яке обігнало Корницю, річний прибуток склав 13 778 злотих. Великі доходи власник мав із сіл Уніва і Кашчинців та Жемелинців і Сушівці, вони вказані разом в одній комірці, річний дохід склав – 16 049 і 13 385 злотих відповідно. Ляхівецький ключ давав високі прибутки його власникам, як на той час. З Теофіпольського ключа, до складу якого входили м. Теофіполь і села Кунча, Тороканівка, Кароліна, Карабіївка, Михнівка, Коров'є, Кривовілька, Новоставці, Чолгузів, Вовківці, магнати отримували найбільший дохід із міста Теофіполь – 23 037 злотих, а також з сіл Чолгузів – 16 959 злотих, Новоставці – 10 893 і Кунча – 10 264 злотих, а річний дохід з ключа дорівнював 99 730 злотих. Величківський ключ, що був найменшим за розмірами серед трьох, у складі якого не було жодного міста і входило всього 6 сіл : Сілець, Підліси, Угли, Літогоща, Арсоновичі, Корсинь приносив за рік його власникам 27 961 злотих. Найбільше прибутків давали такі села, як Сілець – 7 483 злотих, Угли – 5 726 злотих та Підліси – 5 399 злотих¹⁴¹.

Чи не найбільших старань по розбудові краю доклав Август-Доброст Яблоновський, його діяльність ми розглядали у другому розділі, що стосувалося здебільшого міст, та і про благополуччя округи він не забував. 3 серпня 1787 р. князь дав дозвіл на вільну торгівлю своїм кріпакам¹⁴². Він дозволив торгувати їм у всіх його маєтках без жодної плати такими товарами, як то: сукнами, шовками, хутрами, залізом, ливарними виробами, корінням, бакалією, норемберщиною, рибою, сіллю тощо.

Так як збіжжя було головним товаром продажу, варто розглянути ціни на нього. Станом на березень 1785 року ціни на с/г продукцію у Ляхівцях були такими: корець ярого жита коштував – сім польських золотих і двадцять грош,

---

¹⁴¹ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 256.

¹⁴² Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 276 – 277.

корець ячменю – п'ять золотих, корець гречки – вісім золотих, корець вівса – п'ять золотих, корець гороху – дванадцять золотих, корець проса – чотирнадцять золотих, корець конопляного насіння – вісім золотих, корець льону – вісім золотих, корець ріпаку – вісім золотих. В квітні того ж року ціна уже була наступною: корець ярого жита – десять золотих, корець ячменю – п'ять золотих, корець гречки – вісім золотих, корець вівса – чотири золотих, корець гороху – дванадцять золотих, корець проса – дванадцять золотих, корець конопляного насіння – вісім золотих, корець льону – вісім золотих, корець ріпаку – вісім золотих¹⁴³.

Якщо християнська громада здебільшого була зайнята роботою у полі, ремеслах, то євреї були залученні у торгівлі та цеховому ремеслі. Вони часто користувалися протекцією власників, так як прибуток від торгівлі давав великий прибуток магнату. Якщо Август-Доброгост старався покращити добробут християн про що він наголошував у різного роду документах, то його сестра Теофілія Яблоновська навпаки опікувалася євреями.

Княжна надала дозвіл двом євреям на будівництво нової крамниці у Ляхівцях. 10 травня 1797 р. вона підписала відповідний документ. Згідно тексту Теофілія дозволила крамаря Лейбі Лейзоровичу і Абраму Таубісію побудувати крамницю їх власним коштом. Будівля мала відповідати архітектурним вимогам, бути шириною п'ять ліктів, а довжиною – рівно з сусідніми мурованими крамницями. Майбутня крамниця мала стояти по сусідству із крамницею Стефана Гриліцького, ляховецького римаря. Між двома будівлями мало бути якомога менше простору, але стіна мала притикатися до стіни сусіда, а дах мав рівнятися із іншими дахами і з'єднуватися із дахом Гриліцького. Після побудови крамниці євреїв звільняли від сплати будь-яких податків на один рік¹⁴⁴.

Так як у Ляхівцях були якісь суперечки між старими євреями – ремісниками і новоприбулими, княжна Теофілія Яблоновська дозволила мати

¹⁴³ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 278 – 279.

¹⁴⁴ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 284 – 285

єврейському цехові ремісників книгу. У цій книзі кожен ремісник мав вписати ремесло, яким він мав займатися. Якщо хтось займався ремеслом без запису у ремісничій книзі, або займався виробленням іншої продукції ніж було записано у ній, то його могли оштрафувати після загальної ухвали усіх ремісників, або кількох осіб, що були для цього призначені. Штраф був пропорційний масштабу злочину. Дозвіл був підписаний 5 вересня 1797 року¹⁴⁵.

Отже, як ми можемо побачити, що хоч і економічний стан ключа у XVIII ст. покращився у порівнянні із кінцем XVII ст. та все ж господарство в своїй основі було аграрним. Більшість населення складали селяни, що працювали на землі і сплачували різноманітні повинності. Привілейоване населення, так як шляхта, духовенство і військові були звільнені від сплати податків, повністю чи частково. Слабо було розвинуте цехове виробництво, ремісництво могло забезпечувати потреби місцевого населення та найближчої округи. Найбільш заможними були орендарі, корчмарі та магнати. Професійна різноманітність була типовим явищем для міст і сіл ключа, список робіт був цілим спектром, що включав у себе традиційні для цього часу професії такі як: мельник, ткач, кушнір та рідкісні – музиканти, ювеліри тощо. Політика різних власників, що володіли Ляхівцьким ключом протягом XVIII ст., була направлена на покращення економічного становища населення та власного збагачення. Дозвіл на оренду, надання свободи кріпаку, право на створення слобід, продаж, володіння землею і т.п. – усе ці ініціативи, що запроваджував той чи інший магнат тою чи іншою мірою пожвавлювало і покращувало економічний стан. Промислове виробництво почало запроваджуватися і набувати поширення лише у кінці XVIII ст.

---

¹⁴⁵ Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблонівських: збірник документів і матеріалів, за ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. С. 285 – 286

ВИСНОВКИ

Ляхівецький ключ у XVIII ст. пройшов довгий і важкий шлях відновлення після лихоліть минулого віку. Козацькі повстання значною мірою погіршили демографічний стан даного краю та і Волинського воєводства в цілому, це призвело до матеріального занепаду населення, погіршення торгівлі, руйнуванню економічних зв'язків між землями, містами та державами. Боротьба польської корони із турецькою Портою виклали наплив мігрантів із Поділля та Наддністров'я, частина з яких осіла у поселеннях Ляхівецького ключа. Для їх кращого пристосування до нових умов життя «подільські люди» були звільнені від сплати податків також їм надавалися дозволи на створення слобід.

Новий вік зустрів Ляхівецький ключ та його жителів новими випробуваннями. Північна війна 1700 – 1721 рр. вогняним ураганом пронеслася по території Волинського воєводства. Військові повинності були тяжкою ношею для місцевого населення, яке ще не повно мірою оговталось від попередніх проблем. Бездіяльність власників маєтків призвела до соціального напруження, що посилювалося релігійним протистоянням між представниками різних вір: католиків, православних, іудеїв. Поширювалися гайдамацькі рухи, що вибухнули у потужну Коліївщину у 1768 – 1769 рр. Селянські повстання жорстоко придушувалися шляхтою.

Криза політичного режиму у Речі Посполитій та претензії сусідніх держав вилилися у три поділи 1772 р., 1793 р., 1795 р. За результатами другого поділу ці землі відійшли до складу Російської імперії і потрапило спочатку в Ямпільський уїзд Ізяславського намісництва, у рік третього поділу разом із ним опинилося у Подільській губернії, а в середині 1797 р. – повернулося до складу Волинської губернії і було тепер в Острозькому повіті.

Поступово кількість населення Ляхівецького ключа росла і в другій половині XVIII ст. досягла свого максимуму, після знову пішла на спад. Серед городян міст можна було зустріти представників різних націй: українців, поляків, євреїв. Селяни становили основну масу від загального населення ключа. Наступною великою верстою було міщанство зайняте переважно ремісництвом,

шинкуванням, торгівлею, були залучені до цехового виробництва. Наступним по кількості є духовенство, що належала до привілейованої частини населення і не сплачувала податків. Найменшою по кількості була шляхта, що займала панівні місця у суспільстві, володіла більшою кількістю землі їй належали маєтки, ліси, ставки, озера, млини, фільварки, торгові лавки, корчми у місті та шинки на селі, більшість цього здавалася в оренду чи у користування з чого власники мали надвеликі прибутки в порівнянні із іншим населенням. Хоча традиційно для Волині у відсотковому відношенні представників нобілітету було багато відносно інших верств. Невелика була кількість побережники, що займалися охороною панських маєтків, лісів, урожаю, слідкували за правопорядком.

Професійна зайнятість серед жителів була різноманітною, велика кількість представників найрізноманітніших професій від мельників, кушнірів до кучерів, ювелірів, музикантів, отаманів.

Господарство було переважно аграрним, промисловість почала розвиватися лише в кінці століття. Економіка Волинського воєводства визначалася загальним розвитком у XVIII ст. на фоні занепаду Речі Посполитої. Цехове ремесло було слабо розвинутим у першій половині XVIII ст. Більшість ремісників поєднували професію із роботою на землі, щоб мати змогу прогодувати власні сім'ї. Важким було становище ремісників-євреїв, які не мали права займатися землеробством. Окрім цього загострювалася внутрішньоцехова боротьба. Ситуація спонукала власників міст до дій, які могли б покращити становище міщан-ремісників, враховуючи при цьому важливість власного збагачення.

У XVIII ст. попит на польське зерно зменшується у країнах Західної Європи, його починають використовувати у гуральництві. Про це нам свідчить наявність таких гуралень у м. Ляхівці та Корниці. Разом із правом пропінації, що давало право панським корчмам і шинкам на монопольний продаж алкоголю, давало шляхті великі прибутки. Прибутковими були млини наявність яких у містах і селах Ляхівецького ключа підтверджена джерельно. На млинах мололи борошно, очищали пшоно і гречку, мельник зазвичай тримав свиней, а деколи і

міг жити на місці роботи разом із сім'єю такий випадок зустрічається у м. Ляхівці.

Замість промислового виробництва, яку не могла освоїти шляхта, починають впроваджуватися фільваркові господарства, що стають невід'ємною частиною панського господарства. Для збільшення міського населення Август-Доброгост Яблоновський запровадив 15 травня 1787 році «Книгу міщанського стану». Відпускна видана князем того ж року надавала широке коло прав та привілеїв міщанам, особливо християнам, що заохочувало і стимулювало приріст населення. Дещо обмежить ці привілеї наступна власниця цих земель Теофілія Сапега з Яблоновських у кінці 1790 – х рр.

Вдале географічне розташування Волинського воєводства робило його одним із провідних регіонів де розвивалася торгівля. Наявність давніх торгівельних шляхів та їх розширення, а також створення нових стимулювало цей процес. Декілька таких шляхів проходили через або близько Ляхівецького ключа, що підключало його населення до сітки регіонального та міжнародного товарообігу. Поряд знаходилися міста, що відігравали важливу роль у торгівлі, до прикладу Старокостянтинів, що був складом товарів, що прямували і надходили з Литви на Поділля, Румунію, Молодову та Туреччину. Значним торгівельним осередком стає місто Дубно, куди після першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. переносяться контракти ярмарки, що відвідують тисячі людей.

Як ми бачимо на розвиток ключа впливало багато факторів внутрішнього та міжнародного характеру XVIII ст., війни, повстання, жорстокість шляхти, усе це впливало на демографічний стан та розвиток економіки, торгівлі та виробництва. Не дивлячись на це, завдяки ініціативі власників та інших факторів вдалося дещо виправити ситуації і поставити ситуацію на рейки відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. АЮЗР. Киев 1871, Ч.1 Т.Ш.: Матеріали для історії православ'я в Западній Україні в XVII ст.
2. АЮЗР. Киев 1871. Ч.1 Т.IV.: Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII века.
3. АЮЗР. Киев, 1872. Ч.1. Т.V.: [Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII века] : Т. V: Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриархату (1620-1694 г.)
4. АЮЗР. Киев, 1890. Ч. 5. Т. II.: Акты о городах (1432-1798).
5. АЮЗР. Киев. 1868. Ч.3. Т. II.: Акты о козаках (1679-1716).
6. АЮЗР. Киев. 1876. Ч.3. Т.Ш: Акты о гайдамаках (1700-1768).
7. Житомирський облдержархів. Ф.3. Оп. 4. Арк.1
8. ЛНБ ім. В. Стефаніка. Ф. 5 Оссолінські. Оп. 1. Спр. 494. З тарифу комісії Скарбової коронної року 1775 р. виписано
9. ЦДІАК України. Ф.10. Житомирський земський суд. Оп. 1. Од. 36. 77.
- 10.ЦДІАК України. Ф.10. Житомирський земський суд. Оп.1. Од. 36. 76.
- 11.ЦДІАК. Ф. 10. Житомирський земський суд. Оп. 1. Од. 36. 76. Арк. 34-42 [Miasteczko Kornica]
- 12.ЦДІАК. Ф. 10. Житомирський земський суд. Оп.1, Од. 36. 78, Арк. 30-39 [Miasteczko Kornica]
- 13.Dziennik Podróży Króla Jegomości Stanisława Augusta Na Ukrainę i do innych Ziem Koronnych Roku 1787. Dnia 23. Lutego Rozpoczętey, a Dnia 22. Lipca Zakończoney. Warszawa, 1788. 310 s.

II. Література:

- 14.Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. Москва, 1955. 185 с.
- 15.Близняк М. «Славетні та вільні» в містах Волині наприкінці XVIII ст. (на прикладі міста Ляхівці). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і*

- Ковельщина в історії України та Волині. Наук. збірник. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22 річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права (м. Ковель, 12 – 13 грудня 2013 р.).* Ковель, 2013. С. 397 – 399.
- 16.Близняк М. Б. Регламентация економічної діяльності єврейської громади на Волині у середині XVIII століття (епізод 1759 р. з міської метрики Любара). *Універсум історії та археології.* Дніпро, 2019. Т. 2 (27). Вип. 1. С. 70–83.
- 17.Близняк М. Волинь у другій половині XVII – XVIII ст. *Наш край: історія Волині від найдавніших часів до другої половини XX століття: навч. посібн.* / За ред. В. Марчука. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. С. 148-189.
- 18.Близняк М. Єврейська громада міста Ляхівці у другій половині XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20 – 21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті волинського тексту»(3 – 4 квітня 2014 року, м. Луцьк).* Луцьк, 2014. С. 14 – 19.
- 19.Близняк М. Інвентар села Уніїва 1785 р. як історичне джерело. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Матеріали 54 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-ї річниці початку будівництва Успенського собору (23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський).* Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 148 – 151.
- 20.Близняк М. Містечко Корниця в останній чверті XVIII ст. *Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції*

- “Хмельниччина в контексті історії України”. Хмельницький, 2012. С.177 – 181.
- 21.Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. *Студії і матеріали з історії Волині* / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. С. 75 – 98
- 22.Близняк М. Місто Шумськ у комплексі волинських маєтків князів Радзивилів другої половини XVIII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2021. Вип. 32. С. 62-74.
- 23.Близняк М.Б. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.)* / відп. за вип. В. В. Кривошеїн. Дніпро, 2018. С. 139 - 143.
- 24.Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. Пер. з франц. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1995. 543 с.
- 25.Брянцева Т.П. Генеральний перепис 1795 – 1798 рр. *Вісник КДУ. Серія історії*. Київ, 1975. № 17. С. 69 – 76.
- 26.Брянцева Т.П. Деякі питання визвольної боротьби трудящих мас. *Вісник Київського університету серія історії*. Київ, 1978. С.70-77.
- 27.Брянцева Т.П. Про соціально-економічний розвиток міст Волині наприкінці XVIII ст. *Вісник Київського державного університету. Серія історії*. Київ, 1976. С.75-81.
- 28.Брянцева Т.П. Сельская округа городов Правобережной Украины в XVIII в. *Актуальные проблемы аграрной истории Украины. Сб. науч. трудов* / Отв. ред. Д.П. Пойда. Днепропетровск: ДГУ, 1980. С. 159 – 167.
- 29.Брянцева Т.П. Соціальна структура населення міст Волині наприкінці XVIII ст. *Вісник Київського університету. Серія історії*. 1981. № 23. С. 79 – 87.

- 30.Брянцева Т.П. Умови розвитку торгівлі міст Правобережної України в XVIII ст. *Вісник Київського університету. Серія історії*. Київ, 1982. Вип. 24. С. 87 – 93.
- 31.Гаталяк О. М. Суспільно-економічний розвиток Волині у складі Польщі у XVI – XVIII ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. Тернопіль: СМП «Тайп». №1 (Вип. 40). 2016. С. 36 – 42.
- 32.Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
- 33.Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 582 с.
- 34.Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О.О. Тимощук. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. 560 с.
- 35.Історія Теофіпольщини в документах архіву князів Сапег і Яблоновських: збірник документів і матеріалів / За ред. І.А. Стасюка. Шепетівка, 2008. 755 с.
- 36.Кадук І. П. Край білих гір. До 85-річчя утворення Білогірського району (1923-2008). Шепетівка, 2008. 407 с.
- 37.Карліна О. М, Соціально-економічна характеристика Волинських міст наприкінці XVIII ст. *Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія і сучасність. Тези міжнар. наук.-практ. конф.* Рівне, 1993. С. 1-305.
- 38.Крикун М. Реєстр димів Правобережної України останньої чверті XVIII ст. *Записки НТШ. Праці історико-філософської секції*. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII. с. 114 – 135
- 39.Маркина В. А. Про грошову та відробіткову ренту на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. *УІЖ*. 1959. №2. С. 33 – 49.

40. Огороднік Б. Г. Про деякі нові свідчення з історії с. Ляховець. *Велика Волинь: минуле і сучасне: (Матеріали міжн. наук. краєзн. конф., жовтень 1994 р.)*. Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1995. С.288-289.
41. Отамановский В.Д. Развитие городского строя на Украине в XIV – XVIII вв. и магдебургское право. *Вопросы истории*. 1958. №3. С. 122 – 135.
42. Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання*. Київ: Наук. думка, 1969. Вип. 4. С. 196 – 209.
43. Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання*. Київ: Наук. думка, 1969. Вип. 4. С. 196 – 209.
44. Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення правобережної України в 18 ст. *Історичні джерела та їх використання (ІДВ)*. 1969. Т. 4. С. 196 – 209.
45. Романюк О. С. Білогірщина під владою Речі Посполитої. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: 36. наук. праць за матеріалами міжнародн. наук. конф. (23-24 червня 1999 р.)*. Хмельницький, 1999. с. 99 – 111
46. Соколець Б. Торгівля у волинських містах у XVIII ст. *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею/ Редгрупа: О. Кононюк, Т. Вихованець*. Нетішин, 2021. Вип. 7: До 20-річчя відкриття експозиції Нетішинського міського краєзнавчого музею (2001 – 2021). С. 79 – 87.
47. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т.2 696 с.
48. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1884-1914. Т. 5. 960 s.

Додатки

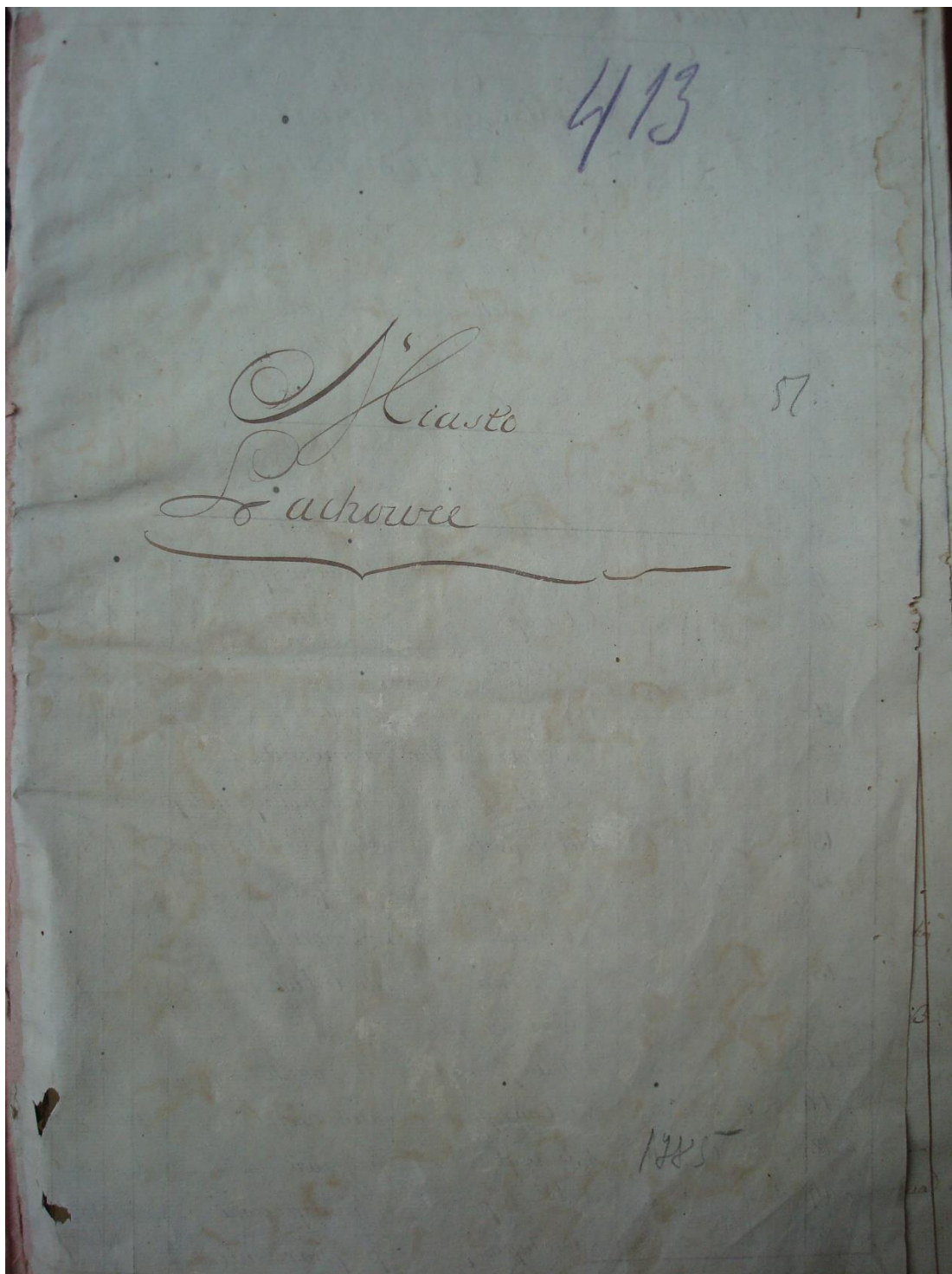
Додаток 1

Карта Волинського воєводства XVIII ст.

Джерело : Історія Волині. Навчальний посібник / Наук. ред. І. Ворончук.
Київ; Харків, 2021. Т. 1. 384 с.

Додаток 2

Джерело: ЦДАК Ф.10. Оп.1 Од. 36. 76

Додаток 3

Inwentarz Miasta Sachowie i Bractwa...

Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Ciasotosci Miasta Sachowie Chryscianie		Lp. numeru domu				
										Imię	Nazwa	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	Lp. numeru domu	
1										Lamicki						
2										kompiarska						
3										Dworki gorie Jmci Jutajkows						
4										1 Jutajku Dubicz	1	1	1			
5	1		2	4						1 Macenty Kowarz	1	1	1			
6										1 Konstanty Nowykarz	1	1	2			
7	2	4	2	1	1	1	1			1 Kazimierz Kucwik	1	1	2	2		
8										1 Michal Dygant	1	1	2	2		
9										1 Karcema Nowohorynska						
10		2	2	3	5					1 Ostap Doukowi	1	1	1	1		
										u Tegoz Komornik						
11	2	4	3	2	8					1 Jakow Kuskow	1	1				
										u Tegoz Fedor Komornik						
12										1 Diak na Bonifrowej Chaty						
13	2	2	2	1	4					1 Andruszko Bonowicz Kuszniarz	1	1	1	1		
14		2	1	1	5					1 Lesko Kuszal	1	1	2			
										u Tegoz Komornik						
15										1 Sobotka do Lesku	1	1	2			
										1 Janze						
16		2	1	1	5					1 Wasyl Nazanuk	1	1	4			
17		2	2	3						1 Kowryto Kuszniarz	1	1	1	1		
18		2	1	4	8					1 Wasyl Koczon	1	3	1			
19	1			4	2					1 Biskop Chatyrowski	1	1	1			
20										Chatyrowa przy Karcemie						
20	8	24	14	10	44	5	52			1 ^o Latus	14	13	14	18		

Джерело : ЦДАК Ф.10. Оп.1 Од. 36. 77